

Pri čítaní informácií na obálke prvého čísla nového ročníka Kultúry slova si každý pozorný čitateľ mohol všimnúť, že pri vydávaní nášho časopisu nastali isté zmeny. Jeho zameranie, ktoré je vymedzené slovami uvedenými na druhej strane obálky a v tiráži, t. j. že Kultúra slova je „vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu“, zostáva zachované. Časopis aj naďalej bude vychádzať vo Vydavateľstve Matice slovenskej v Martine. No od prvého čísla tridsiateho štvrtého ročníka sa Kultúra slova stáva publikačným orgánom nielen Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied a Jazykového odboru Matice slovenskej, ale aj Ústrednej jazykovej rady. Na vysvetlenie tým, ktorí azda nevedia presne, čo je Ústredná jazyková rada a aká je jej náplň činnosti, môžeme odcitovať niekoľko formulácií z jej štatútu. V článku 1 odseku 1 štatútu sa píše „Rada je poradný a iniciatívny orgán ministra kultúry v oblasti štátneho jazyka“. Tu treba povedať, že Ministerstvu kultúry SR zo zákona vyplýva právo a povinnosť na návrh odborných slovakistických jazykovedných pracovísk vyhlasovať kodifikovanú podobu štátneho jazyka (porov. § 2 ods. 2 zákona Národnej rady SR č. 270/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky) a že tomuto ministerstvu prislúcha aj dohľad nad dodržiavaním povinností vyplývajúcich z ustanovení zákona o štátnom jazyku (porov. § 9 citovaného zákona). V článku 2 štatútu Ústrednej jazykovej rady sa okrem iného konštatuje, že rada sleduje a hodnotí uplatňovanie zákona o štátnom jazyku, navrhuje koncepčné, organizačné a legislatívne opatrenia na ochranu a vedecký výskum slovenského národného jazyka a v oblasti jazykovej kultúry, posudzuje návrhy na zásadné zmeny kodifikovanej podoby štátneho jazyka a koordinuje spoluprácu odborných jazykovedných pracovísk v tejto oblasti, poskytuje odborné stanoviská v sporných otázkach používania štátneho jazyka, sleduje a hodnotí tvorbu terminológie, ako aj prácu terminologických komisií pri jednotlivých orgánoch štátnej správy, iniciuje vydávanie jazykovednej literatúry, slovníkov a praktických príručiek.

Čo sa sleduje tým, že Kultúra slova sa stáva publikačným orgánom nielen Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a Jazykového odboru Matice slovenskej, ale aj Ústrednej jazykovej rady? Hlavným zámerom je spojiť sily všetkých, ktorí majú povinnosť a záujem

starat' sa o kultivovanie spisovnej slovenčiny nielen ako jazyka národného spoločenstva Slovákov, ale aj ako štátneho jazyka integrujúceho všetkých občanov Slovenskej republiky bez rozdielu národnosti, ako jazyka slúžiaceho na vzájomnú komunikáciu ľudí žijúcich na území Slovenska. No zároveň aj spojiť sily všetkých, ktorí majú záujem o to, aby sa zlepšovala úroveň verejných rečových prejavov, zvyšovala informovanosť o spisovnom jazyku (v dikcii zákona o štátnom jazyku o kodifikovanej podobe štátneho jazyka), aby sa zvyšovalo poznanie spisovného jazyka, jeho prostriedkov a možností. A pri tejto činnosti je celkom prirodzené, že sa spájajú sily pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, slovakistov pracujúcich na katedrách slovenského jazyka filozofických a pedagogických fakúlt slovenských univerzít, pracovníkov Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, osobitne jej sekcie kultúrneho dedičstva, a členov Jazykového odboru Matice slovenskej.

Štruktúra časopisu Kultúra slova, ako sa ustálila v ostatných šiestich rokoch, zostane zachovaná. Kultúra slova bude aj naďalej prinášať príspevky venované popularizácii výsledkov výskumu spisovného jazyka a jazykovej kultúry, príspevky objasňujúce a propagujúce prostriedky spisovného jazyka, všímajúce si úroveň jazykovej kultúry vo verejnej komunikácii, ale aj príspevky sprístupňujúce bohatstvo nášho národného jazyka (miestnych a sociálnych nárečí) i poznanie histórie slovenského jazyka. Kultúra slova zostane naďalej otvorená riešeniu problémov odbornej terminológie, naďalej bude prinášať terminologické a názvoslovné súpisy z rozličných vedných odborov i príspevky zamerané na pomoc konkrétnej jazykovej praxi. Naďalej bude informovať najmä o vedeckých podujatiach súvisiacich s výskumom spisovného jazyka a jazykovou kultúrou, ale aj o iných podujatiach, v ktorých sa propaguje pekné hovorené či písané slovo, o odborných publikáciách zameraných na jazyk aj o publikáciách s dobrou či slabou jazykovou kultúrou. Kultúra slova sa nebude vyhýbať ani diskusiám o jazykovej kultúre, o zmysle a metódach práce v tejto oblasti. A, pravdaže, prinesie aj informácie o činnosti Ústrednej jazykovej rady a Jazykového odboru Matice slovenskej.

So zmenou, ktorá nastala od prvého čísla nového ročníka Kultúry slova, súvisia aj zmeny týkajúce sa ekonomickej stránky vydávania časopisu. Na základe dohody medzi Ministerstvom kultúry SR a Slovenskou akadémiou vied sa na vydávaní časopisu budú finančne rovnakou mierou zúčastňovať obidve inštitúcie. Žiaľ, v súčasnej nedobrej ekonomickej situácii sa muselo siahnuť aj k zvýšeniu predplatného na celý rok (resp. primerane k tomu k zvýšeniu ceny za jedno číslo). K tomuto opatreniu sme siahli neradi. Na

druhej strane si však treba uvedomiť, že od roku 1994 sa predplatné časopisu Kultúra slova nemenilo, hoci za ten čas výrazne vzrástli výrobné náklady a ceny ostatnej periodickej tlače sa podstatne zvýšili. Dúfame, že týmto nepopulárnym opatrením Kultúra slova nestratí svojich priaznivcov

Veríme, že zmena, ktorá nastala pri vydávaní časopisu Kultúra slova z hľadiska toho, že sa stáva publikačným orgánom viacerých inštitúcií, bude iba na prospech časopisu, že posilní jeho osobité miesto v štruktúre časopisov venujúcich sa slovenčine ako národnému, ale aj štátnemu jazyku.

*Matej Považaj*

*hlavný redaktor Kultúry slova*

*a predseda Ústrednej jazykovej rady*

*Slovenské slovesá s koreňom pn-*

JÁN HORECKÝ

Slovesá s koreňom *pn-* tvoria v slovenčine pomerne malú skupinu. Jej základom je jediné bezpredponové sloveso *pnúť sa* s variantom *pnieť sa* a s významom „dvíhať sa do výšky, vypínať sa, čnieť“. Tieto slovesá sú vždy zvrätané, vyjadrujú stav. Sú to teda stavové slovesá, ale vo variante *pnúť sa* odráža sa aj celkový význam celej skupiny predponových sloviac, ktorý sa v slovníkoch vymedzuje ako „ovíjať sa, upínať sa úponkami“.

Predponové slovesá tejto skupiny sú charakterizované systémom koreňových variantov. Popri podobe *pn-* sa vyskytuje aj podoba *-pon*, *-pín-/pin-*, ale najmä charakteristická podoba *-pä-/pia-*.

Schematicky:

*pn-* *-pon* *-pín-* / *-pin-* *-pä-* / *-pia-*

*vypnúť výpon vypínať vypäť, vypätý*

*spon spinka prepiať*

Skutočné využívanie týchto možností sa dá ilustrovať na slovese *napnúť/napínať*.

Základná podoba — neurčitok — sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1997, ďalej KSSJ) uvádza vo variantnej podobe *napnúť, napäť* a vymedzujú sa pri nej tri významy: 1. natiahnuť ťahom, resp. vyrovať silou pôsobiacom rozličnými smermi, ale vždy lineárne (*napnúť lano, ruku*), 2. zvýšiť činnosť, úsilie, resp. opakovane pôsobiť (*napäť, napnúť pozornosť*) a 3. vyvolať pozornosť (tu sa nevyjadruje smerovanie deja). Ako osobitné heslá sa v KSSJ, ale aj v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) spravidla uvádzajú pôvodné tvary trpného prídavného mena (pravda, odôvodnene hodnotené ako prídavné mená), ale na prvé miesto sa kladie variant *napätý*. Vymedzujú sa opäť tri významy, paralelné s významami uvádzanými pri neurčitku: 1. natiahnutý, vystretý (*napäté lano*), 2. svedčiaci o zvýšenom úsilí (*napätá pozornosť*), 3. nevyjasnený, konfliktný (*napätá situácia*). Ako samostatné heslo sa v KSSJ uvádza pôvodne slovesné podstatné meno *napätie*. Tu sa už však neuvádza prvý, konkrétny význam, ale nadväzuje sa na tretí význam uvádzaný pri neurčitku. Slovo *napätie* má takúto sémantickú štruktúru: 1. napätá pozornosť (*sledovať s napätím*), 2. nevyjasnená situácia (*sociálne napätie v krajine*), 3. vystupňované úsilie (*s napätím všetkých síl*). Napokon sa pripája štvrtý význam známy v spojeniach ako *elektrické napätie, vysoké napätie*, teda vlastne „hodnota daná rozdielom medzi dvoma elektrickými pólmi“, v ktorom už nevidieť motiváciu pôsobením sily. Pri podrobnejšom lexikografickom spracovaní by sa preto tento význam mal uvádzať ako osobitné heslo, homonymum. Nedokonavá podoba *napínať* je prihniedzovaná pri

dokonavej podobe, teda nepredpokladá sa, že by vyjadrovala iné významy ako dokonavá podoba.

Zvratnej podobe *napnúť sa, napäť sa* v KSSJ sa pripisuje význam „vystrieť sa účinkom sily“. Zároveň tu je prihniezdovaná nedokonavá zvrtná podoba *napínať sa*, ale bez ďalšej významovej špecifikácie.

Sloveso *napäť, napnúť* je základom pri odvodzovaní niekoľkých slov. Tak od *napätý* je odvodené abstraktné podstatné meno *napätosť* (od *napnutý* je podoba *napnutosť*). Väčší počet slov je odvodených od nedokonavej podoby *napínať*. Sú to jednak prídavné mená *napínací* a *napínavý* a od neho odvodené *napínavosť*, jednak podstatné mená *napínač* (v dvoch významoch: nástroj, resp. druh svalu a robotník), ďalej meno nástroja *napínadlo* i *napínák*. K tomuto sa pričleňuje i slangové *napínák* uvedené v SSJ. Nie je doložený typ *\*nápon, \*náponka*.

Veľmi podobnú, ale významovo skromnejšiu štruktúru má aj sloveso *vypnúť, vypäť*. Tu sa však zreteľne črtajú dva základné významy: „prerušiť spojenie, odpojiť“ a s ním vlastne homonymný význam „napäť do nejakého tvaru a natiahnuť von či nahor“. Tento druhý význam sa v KSSJ rozvádza ako druhý a tretí význam a uvádza sa v ňom aj štvrtý význam, „prerušiť prácu“. V SSJ sa sémantická štruktúra slovesa *vypäť* i *vypnúť* zobrazuje podrobnejšie: 1. zrušiť spojenie, vypojiť, 2. natiahnuť a posunúť dopredu, do výšky, 3. spôsobiť, aby niečo bolo úplne natiahnuté, 4. zried. natiahnuť (na škripec), 5. odopnúť, uvoľniť, 6. podrobiť námahe, vystupňovať, 7. expr. prestať robiť.

Prídavné meno *vypätý, vypnutý* má len dva významy: 1. napätý a rovný, 2. zrušený. Nie je však nemožný a nepoužiteľný ani význam „prerušený“ (*vypnutá poistka*). Zreteľne sa tu črtá rozdiel medzi *vypnutý* a *vypätý*, napr. v spojení *robiť niečo s vypätým úsilím*, ale *ísť s vypnutými svetlami*. Podobne popri pravidelnom slovesnom podstatnom mene *vypnutie* (*po vypnutí prúdu*) sa v KSSJ aj v SSJ uvádza abstraktné podstatné meno *vypätie* s významom „vystupňované úsilie, zvýšené napätie“ (*s vypätím všetkých síl*).

Nedokonavá podoba *vypínať* je v KSSJ prihniezdovaná, nemá nijaký špecifický význam odlišný od významov dokonavej podoby. Zvrtná podoba *vypnúť sa, vypäť sa* má zložitejšiu

sémantickú štruktúru, má významy: 1. prerušiť svoju činnosť (odpojením zdroja), 2. vystupňovať svoje osobné úsilie, 3. napnúť sa a vypnúť sa smerom dopredu alebo nahor. Pri nedokonavej podobe *vypínať sa* sú ešte ďalšie dva významy: „vzdvihovať svoju osobnosť, vychvalovať sa, vystatovať sa“ a „dvíhať sa do výšky, týčiť sa“ (ale to je vlastne len zvrtná podoba, sotva je možné spojenie *vypínam sa do výšky*).

Slovotvorný potenciál slovesa *vypäť* je pomerne malý. Bežné je prídavné meno *vypínací* a názov nástroja *vypínač*, ako aj prídavné meno *vypínavý* (od zvratnej podoby *vypínať sa*), podstatné meno *vypínavosť*, zriedkavo aj *vypínačstvo*.

Menej rozvinutú sémantickú štruktúru má sloveso *prepnúť, prepäť*. V podstate má dva základné významy: jednak „zapojiť, zapnúť na iný predmet“ (v KSSJ sa mu pripisuje aj význam „zopäť cez niečo“ v spojení *prepnúť golier brošňou*), jednak význam „príliš napnúť“, resp. s ním paralelný abstraktný význam „urobiť nad bežnú mieru“. Pozoruhodná je podoba prídavného mena *prepiaty* nadväzujúca na význam „nadmieru, príliš“, a to v dvoch významoch: „príliš napätý“ a „prehnaný, zveličený“ (*prepiate hrdinstvo*). Slovesné podstatné meno *prepätie* sa viaže na termín *napätie* a má špecifický význam „nadmerné napätie“, pravda, najmä v technickej terminológii. Popri tom však jestvuje aj podoba *prepnutie*, ktorou sa môže označovať činnosť zapojenia na iný objekt. Nedokonavá podoba *prepínať* má rovnaké významy ako dokonavá podoba *prepnúť*. Zvrtná podoba v dokonavom i nedokonavom vide má len význam „presiliť sa v práci“. Z odvodených slov možno uviesť len prídavné meno *prepínací* a pomenovania nástroja *prepínač*. Patrí sem aj podstatné meno *prepona* s koreňom *-pon-* vo význame „strana pravouhlého trojuholníka ležiaca oproti pravému uhlu a spájajúca dve odvesny“. Motivácia tu je zrejme v spájaní odvesien. Možno tu vidieť aj kalk slova *hypotenúza*, ktoré má grécky pôvod (pravda, predpona *hypo-* tu má význam „pod“).

Významovým protikladom k *vypäť, vypnúť* je *zapnúť, zapäť* (v takomto poradí v KSSJ ako heslo). Jeho sémantická štruktúra však nie je zrkadlovým obrazom sémantickej štruktúry slovesa *vypnúť*. Na prvom mieste sa uvádzajú významy „zapínadlom spojiť časti oblečenia“ a „zatvoriť zapínadlo“, pričom pri obidvoch sa uvádza protiklad *rozopnúť*. Neuvádzajú sa protikladné významy k *napnúť do tvaru, napnúť dopredu alebo nahor* (pravdepodobne ani nejestvujú), ale iba protiklad k *odpojiť, prerušiť* — *zapojiť, uviesť do činnosti (zapnúť motor)*. Nedokonavá podoba *zapínať* je v KSSJ prihniedzovaná k *zapnúť* bez špecifikácie

významu. Bežné sú odvodené slová: prídavné meno *zapínací* a mená nástroja *zapínač*, *zapínadlo*. Ďalej tu je podstané meno *záponka* ako istý dielik oblečenia. V odevníctve sa používa aj slovesné podstatné meno *zapínanie* ako časť oblečenia alebo pomôcka na zapínanie častí odevu. Tento typ sa pri ostatných predponových slovesách nevyskytuje.

V istom protikladnom vzťahu sú aj predponové slovesá *pripnúť* a *upnúť*. Kým slovesom *pripnúť* sa označuje „pripojenie, upevnenie na povrch predmetu“, slovesom *upnúť* sa označuje jednak „tesné zapnutie“, jednak (a to častejšie) „upevnenie medzi dva predmety (napr. do zveráka)“. Uvádza sa v KSSJ, pochopiteľne, aj význam „upriamiť, upriet“, pravda, hodnotené ako knižné. Také isté významy sú aj pri nedokonavých podobách *pripínať*, *upínať*. Zvratnou podobou sa vyjadruje „pripútanie, primknutie“ (*príliš sa upínať na staré vzory*).

Odvodených slov je pomerne málo. Bežné prídavné meno *pripínací* (*pripínací gombík*), *upínací* (*upínacie zariadenie*), ako aj meno nástroja *pripínadlo*, *upínadlo*. Popri *pripínáčik* (*pripínací klinček*) nejestvuje *\*upínáčik*. Je tu však podstatné meno *úpon* ako pomenovanie „miesta, kde sa sval upína na kosť“, ako aj *úponok*, resp. *úponka* ako „časť popínavej rastliny, ktorou sa zachytáva na nejakú oporu“. Od slovesa *pripnúť* je koreňovou morférou *-on-* utvorený gramatický termín *prípona* s prídavným menom *príponový*.

Výrazný protikladný význam je v dvojici *zopnúť* — *rozopnúť*. Predpona *s-* tu má podobu *z*, resp. *zo* pred koreňom *pn-* pri *rozopnúť* sa vokalizuje podoba *roz-*. Základná podoba sa objavuje v nedokonavej podobe *spínať*, ale predpona *roz-* sa tu neasimiluje na *\*rospínať*. Slovesu *zopäť* i *zopnúť* sa v KSSJ pripisujú len dva významy (pevne spojiť, spojiť pritlačením dlaní, resp. skrížením prstov), ale v SSJ sa mu pripisuje takáto sémantická štruktúra: 1. uvoľnene stiahnuť, 2. spojiť dotykom, 3. uviesť do súvislosti, zladit', 4. zried. spútať, zovrieť, 5. vyzdvihnúť, vztýčiť. Sloveso *rozopnúť* (podľa SSJ) zase znamená: 1. uvoľniť, rozpojiť niečo zopnuté, 2. uvoľniť zapínadlo, 3. rozťahnuť do šírky, rozostrieť. Ako vidieť, sémantické štruktúry nie sú paralelné, protikladné sú len prvé významy, druhý význam slovesa *rozopnúť* je protikladný k *zapnúť*.

Pozoruhodný je však slovotvorný potenciál slovesa *spínať*. Popri bežnom prídavnom mene *spínací* a menách nástroja *spínač*, *spínadlo* (spona) a *spínačka* (patentný gombík) je tu ešte *spinka*, ale najmä *spona* a *sponka*. *Spinka* sa v KSSJ registruje len ako spona v

základnom význame, ale v SSJ má dva významy: 1. obyčajne ozdobný predmet slúžiaci na zapínanie (synonymné so *spona*), 2. retiazka s háčikom na spínanie. *Spona* sa v obidvoch slovníkoch vymezuje ako „vec, predmet na spínanie“, ale aj ako „niečo, čo sprostredkuje spájanie (najmä ako gramatický termín *spona; sponové sloveso*)“. *Sponka* je predovšetkým zdobnenina k *spona* ako „pomôcka na spínanie vlasov“, ale aj ako „drôtik na spájanie listov papiera“ (tu často aj v podobe *spinka*). Osobitne by bolo treba vydeliť slovo *sponka*, resp. *spánková kosť* ako prvý článok prsta koňa. Od protikladného *rozopnúť* nejestvujú paralelné alebo podobné odvođeniny. Zato však od *rozpínať sa* vo význame „zväčšovať objem“ i „výbojne sa správať“ máme prídavné meno *rozpínavý* (*rozpínavý plyn, rozpínavý človek*) i meno vlastnosti *rozpínavosť*.

Napokon treba ešte spomenúť pestovateľské termíny *spon* a *rozpon*, ktorými sa označuje vzdialenosť medzi sadenicami, stromčekmi a pod.

Ostatné predponové slovesá s koreňom *pn-* nemajú takú bohatú sémantickú štruktúru a slovotvorný potenciál. Na prvom mieste treba spomenúť slovesá *vzopnúť sa, vzpínať sa*, obidve len vo zvratnej podobe, a to vo význame „zdvihnúť sa do výšky“, ale aj vo význame „vzoprieť sa“. V tomto význame sa dá použiť aj v osobnej funkcii (*vzopäl som sa proti nariadeniu*). Predponou *pred-* sa vyjadruje význam „vopred, predbežne“, a to najmä v trpnom prídavnom v termíne *predpätý betón* (ktorý sa predbežne napína). Bežné sú ešte slovesá *dopäť, dopnúť* — *dopĺňať, odopäť, odopnúť* — *odpínať, odopínať, obopäť, obopnúť* — *obopínať*. Treba ešte spomenúť podstatné meno *opona*, ktoré súvisí so slovesom *obopínať*, z pôvodnej podoby *obpona*.

Od všetkých predponových slovies skúmaného typu možno k nedokonavej podobe pripojiť predponu *po-* s významom „postupne, za sebou všetko“: *podopínať, poodpínať, popripínať, povypínať* atď.

*Sú s tým „samy“ patálie*



## MARTA ZAMBOROVÁ

1. Slová *on, sám, jeden (nejeden, podajeden), rád (nerád), dlžen a hoden (nehoden)* nepatria k jednému slovnému druhu, ale ak je reč o ich nominatívne plurálu, vymenúvajú sa takto spolu, lebo pri určovaní ich podôb v tomto tvare platia pre ne rovnaké pravidlá. V našom príspevku si všimneme tie situácie, ktoré pri určovaní ich prípon v nominatívne plurálu spôsobujú neistotu (vychádzame najmä z otázok v telefonickvej jazykovej poradni a z analýzy odchýlok od kodifikácie v tlači). Budeme sledovať tieto plurálové nominatívy: *oni/ony, sami/samy, jedni/jedny (nejedni/nejedny, podajedni/podajedny), radi/rady (neradi/nerady), dlžni/dlžny, hodni/hodny (nehodni/nehodny)*.

Slovnodruhovú rôznorodosť s'ťažujúcu súhrnné pomenovanie týchto tvarov preklenieme tak, že ich v našom texte budeme nazývať *skúmané nominatívy*.

2. Skúmané nominatívy sme z hľadiska ich vetnočlenského postavenia podrobne neanalyzovali, ale v excerpčnom materiáli, s ktorým sme pracovali, mali funkcie týchto vetných členov:

Podmet. *Oni na to nemajú právo.*

Menná časť prísudku. *Na koncerte boli sami. — Sú rady, že znova môžu chodiť. — Čo sme dlžni? — Takíto žiaci nie sú hodni učiteľovej námahy.*

Prívlastok. *Jedny šibnuté nápady máš ty a druhé tvoja matka. — Sami nadrealisti potom opustili svoj niekdajší sen. — Zapredanci jedni, klial, kadiaľ chodil.*

Príslovkové určenie. *Zrazu sa sami od seba rozbehli hore kopcom. — Ľudia radi berú slová ako slamu na vidly.*

Doplnok. *Vždy večer ich dom osirel, zostali sami.*

3. O skúmaných nominatívoch sa všeobecne vie, že ak zastupujú vo vete životné podstatné mená mužského rodu alebo sa na ne vzťahujú, majú príponu *-i*: *oni, sami, jedni (nejedni, podajedni), radi (neradi), dlžni, hodni (nehodni)*. V ostatných prípadoch, čiže pri neživotných podstatných menách mužského rodu a pri podstatných menách ženského a stredného rodu majú príponu *-y*: *ony, samy, jedny (nejedny, podajedny), rady (nerady), dlžny, hodny (nehodny)*.

Ak sme si osvojili túto jednoduchú poučku, nemalo by nás pri skúmaných nominatívoch nič prekvapiť. A predsa sme v počítačovom korpuse textov v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra našli napr. i takéto vety:

Strelba aj útek hovorili *sami* za seba. — Na okamih ostal nepohnute stáť, potom sa však jeho nohy akoby *sami* od seba dali do pohybu po koberci jedálne. — Určite netreba naše vnútropolitické problémy dramatizovať, pretože *oni* sú veľmi dramatické *samé* osebe.

V citovaných vetách nie je nijaká komplikácia, stačilo v nich len dôsledne aplikovať uvedenú poučku. Jestvujú však situácie, keď pri skúmaných nominatívoch na chvíľu spozorníme alebo aj zaváhame. Pozrime sa, prečo je to tak.

3.1. Príčina prvá: Neistota pri určovaní životnosti, resp. neživotnosti mužských podstatných mien, od ktorých závisí podoba skúmaných nominatívov.

Ako „rizikové“ sa javia najmä tieto tri situácie:

3.1.1. Určujúcimi slovami sú neživotné podstatné mená mužského rodu, ktorými sa pomenúvajú ľudia. Takéto sú slová *typ, tvor, tím, hlúčik* v nasledujúcich vetách:

Uvedené typy mužov majú *rady/radi* náročné, perspektívne projekty. — V Petrovi sa sklamala a pomyslela si, že takéto tvory nie sú *hodny/hodni* jej pozornosti. — V tejto malej úspešnej spoločnosti si tímy pracovníkov každé tri roky *samy/sami* volia svojich vedúcich. — Hlúčiky opilcov sa po záverečnej *nerady/neradi* dvíhajú zo stoličiek.

V týchto vetách sme si zo skúmaných nominatívov mali vybrať zakaždým prvú možnosť. Ak váhame alebo sme si nebodaj zvolili druhú možnosť, máme poruke argument, že reč je o ľuďoch, presnejšie, že v podmetoch uvedených viet sú životné podstatné mená mužského rodu, a preto aj skúmané nominatívy musia mať príponu *-i*.

Na prvý pohľad je takéto uvažovanie logické, ale ľahko sa dá vyvrátiť. Stačí si len uvedomiť, že slová *typ*, *tím*, *tvor* a *hlúčik*, ktoré sme v kontexte uvedených viet chceli pokladať za životné podstatné mená, majú v nominatíve plurálu tvrdú príponu *-y*, čo je jednoznačne prípona skloňovacieho vzoru *dub*, čiže neživotných mužských podstatných mien. Ak by tieto podstatné mená boli životné, museli by mať v nominatíve plurálu príponu podľa vzoru *chlap*, teda *-i* (*\*typi*, *\*tvori*, *\*tími*, *\*hlúčici* so striedaním *k/c*, porov. *vojak* — *vojaci*, *baník* — *baníci*). Táto skúška správnosti je spoľahlivá, ale ak nás naďalej mýli to, že „reč je o ľuďoch“, kategóriu životnosti/neživotnosti môžeme otestovať aj inakšie.

Všimnime si tvary prídavného mena alebo zámena, ktoré pri sporných slovách stoja alebo ktoré k nim môžeme postaviť. V prvých dvoch našich vetách sú to slová *uvedené* a *takéto*; pri životných podstatných menách by mali tvar *uvedení* a *takíto*. Ak sporné slovo nemá pri sebe zhodný prívlastok, stačí si k nemu pomocne pridať náležitý tvar ukazovacieho zámena *tento*. Pri životných podstatných menách zámeno bude mať podobu *títo* (*chlapi*), zatiaľ čo pri neživotných má podobu *tieto* (*duby*). To je aj prípad sporných slov *tím* a *hlúčik* z druhej dvojice našich viet.

Po takomto dvojnásobnom preverení už musíme uznať, že sporné slová v uvedených vetách sú neživotné a v zhode s tým skúmané nominatívy musia mať príponu *-y*.

Do skupiny „sporných“ slov patria napr. i slová *podnik* a *štát*, ako o tom svedčí doklad z tlače:

Z onej skupiny 30 % najmenej bonitných podnikov by vraj 20 % malo tuho rozmýšľať (keď nie *oni*, tak ich veritelia), či by pre ne najlepším východiskom nebolo vyhlásenie konkurzu. — Tento rok bude veľmi ťažký, lebo lanské sucho postihlo aj ostatné štáty s tradičnou výrobou sadiva, ako je Nemecko, Holandsko, Francúzsko. Ani *oni* nemajú dostatok sadiva, všeobecne je po ňom v Európe veľká zhánka.

Pozornosť si vyžadujú aj ďalšie podobné slová typu *spolok, kolektív, dav, prúd* (utečencov), *zástup, krádel'* (chlapcov) a podobne, ktorými síce môžeme hromadne pomenovať osoby, ale gramatické ukazovatele týchto slov jednoznačne svedčia o ich neživotnosti. V zhode s nimi skúmané nominatívy musia mať príponu *-y*.

3.1.2. Určujúcimi slovami sú podstatné mená mužského rodu, ktoré sú členmi homonymných dvojíc alebo homonymných radov, pričom tieto členy sa navzájom odlišujú aj kategóriou životnosti/neživotnosti.

Ide napr. o slová *anonym, činiteľ, jedinec, križenec, nakladač, nervák, obor, panák, paroháč, špunt, vodič, zberač* a pod. Ak nominatív plurálu takýchto slov podrobíme uvedenej dvojkrokovej skúške, omyl v určení ich životnosti, resp. neživotnosti, a teda aj omyl v skúmaných nominatívoch je vylúčený. Napr.:

(Tieto) Priaznivé činitele *samy* osebe nestačia. — (Títo) Vedúci činitelia *sami* vyrukovali s požiadavkou znížiť plán výroby. — (Tieto) Oslabené jedince nemajú *radi* suchú pôdu. — (Títo) Nevšímaví jedinci majú pocit, že nie sú nikomu nič *dlžni*. — Naozaj (tieto) kovové obry nie sú *hodny* nášho záujmu? — Podvečer sa (títo) cudzí obri *radi* vyvalovali na lúkach.

3.1.3. Určujúcimi slovami sú zvieracie podstatné mená mužského rodu.

V zásade o nich platí, že v množnom čísle sa skloňujú ako neživotné podstatné mená. Ibaže nie vždy. Pripomeňme si jednak klasické príklady *psi, vlci, vtáci*, ale aj iné zosobnené zvieracie podstatné mená: *smelí orli, dobrí vtáčkovia, moji holúbkovia, somári sprostí*. Životné tvary zvieracích podstatných mien sa často využívajú v rozprávkach a bežne ich počujeme najmä v reči detí. Dvojkrokové preverenie takýchto slov a správne určenie životného/neživotného skloňovania nás uchráni pred omylom v skúmaných nominatívoch. Napr.:

(Tieto) Malé medvedíky sa nevedia postarať *samy* o seba. — Prečo (títo) medvedíci *radi* oblizujú med?

3.2. Príčina druhá: Vety so skúmanými nominatívami sú vytrhnuté z kontextu.

Ak nepoznáme gramatické kategórie slov, od ktorých závisí podoba skúmaných nominatívov, môžeme sa ocitnúť v situácii, keď v skúmaných nominatívoch sú možné obe prípony. Preto sa napr. v predtlačенých písomných testoch, kde treba doplniť len jedno chýbajúce písmeno *-i/-y*, nemôžu vyskytovať niektoré vety bez náležitého kontextu.

Pri sledovaní nášho javu sme sa stretli s dvomi typmi takýchto viet s nepoznaným kontextom:

3.2.1. Podmet vo vete je zamlčaný a gramatické ukazovatele ostatných slov vo vete nič nepreznadia o kategóriách rodu a životnosti či neživotnosti zamlčaného podmetu. Napr.:

Po celé dni sú *sami/samy* v šerej izbe. — Čo sme vám *dlžni/dlžny*? — *Neradi/Nerady* sem chodia. — Nie sú *hodni/hodny* záujmu verejnosti.

V skúmaných nominatívoch sa nedá určiť jedna prípona, možné sú obidve.

3.2.2. Podmetom je nominatív plurálu zámen *sám, on* a *číslovky jeden (nejeden, podajeden)* a tvary ostatných slov vo vete nič nepreznadia. Napr.:

*Sami/Samy* sa tak rozhodli. — Celá spoločnosť ich netrpezlivo očakávala, ale práve *oni/ony* neprišli. — *Jedni/Jedny* sa vrátili pred polnocou, no väčšina ostala až do rána. — *Podajedni/Podajedny* sa vzdali hneď na začiatku.

4. Na záver ešte tri poznámky.

4.1. Prídavné mená *dlžen, dlžna, dlžno* a *hoden, hodna, hodno (nehoden, nehodna, nehodno)* sú pozostatky menných tvarov prídavných mien a stretáme sa s nimi čoraz zriedkavejšie. Slovo *hoden* sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka hodnotí ako knižné a rovnako aj slovo *nehoden*. V jazykovej praxi sa uprednostňujú prídavné mená *dlžný, dlžná,*

*dlžné, hodný, hodná, hodné* so skloňovaním podľa vzoru *pekny* a v nominatívnej plurálu s tvarmi *dlžní/dlžné, hodní/hodné*. Napr.:

Čo sme *dlžní* živým a čo mŕtvym? — Podmienky súťaže boli *hodné* jubilejných majstrovstiev sveta. — Sme *hodní* takýchto politikov, sú oni *hodní* nás?

4.2. Aj pri zámene *sám, sama, samo* sa v jazykovej praxi, najmä v hovorených prejavoch, krátke tvary nominatívu plurálu často nahrádzajú tvarmi s dlhými príponami *sami/samé* podľa vzoru *pekny*, hoci zatiaľ sú pri ňom — azda už v značnom napätí s jazykovým úzom — kodifikované len podoby *sami/samy*.

Aj z toho vidieť, že výsledky sa dosahujú, ale *samé* od seba neprídu. — Nitky napínaveho príbehu sa v politicky rozdelenom svete spriadali takmer *samé* od seba. — Už *samé* tieto fakty mohli byť podnetom v ďalšom pokračovaní reprodukčnej medicíny. — Priam sa mu bridilo pomyslenie, že peniaze sa mu rozmnožujú *samé*.

Kodifikované tvary strážia (nerovnako pozorne) jazykí redaktori a aj im to občas spôsobuje problémy. Obavy z porušenia kodifikácie zrejme mali za následok, že tvar *samé* neprešiel ani v paradigme zámene *samy* vo význame „iba, len“, kde mal svoje výsostné opodstatnenie, a tak sme si v jednom známom literárnom periodiku prečítali takúto vetu:

Chcela som zároveň potrestať aj svoje telo, to telo, ktoré mi spôsobovalo *samy* patálie.

4.3. Na základe uvedených dosť zreteľných tendencií možno vysloviť predpoklad, že nominatívne dvojice *dlžni/dlžny, hodni/hodny (nehodni/nehodny), sami/samy* s málo jasným protikladom *-i/-y* sa v jazykovej praxi postupne nahradia dvojicami *dlžní/dlžné, hodní/hodné (nehodní/nehodné), sami/samé* s jednoznačným a systémovým protikladom *-i/-é*.

Naši potomkovia to teda budú mať o niečo jednoduchšie. Ale s dvojicami *oni/ony, jedni/jedny (nejedni/nejedny, podajedni/podajedny), radi/rady (neradi/nerady)* ani im zrejme patálie neprestanú.

## LITERATÚRA

DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1987. 121 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. Red. J. Kačala — M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1997. 943 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

ONDRUS, P.: Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine. Bratislava, Univerzita Komenského 1969. 117 s.

PECIAR, Š.: Tvary a používanie zámen *sám, sama, samo a samý, -á, -é*. Slovenská reč, 44, 1979. s. 125 — 126.

RUŽIČKA, J.: Deti sú rady. In: Jazyková poradňa III. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 166 — 167.

## DISKUSIE

*Tri poznámky o slovese preplatiť*

### JÁN HORECKÝ

Hoci M. Považaj v komentári Ešte raz o slovese preplatiť (Kultúra slova, 33, 1999, s. 216 — 220) nepopiera moje konštatovanie, že niektoré slovesá s predponou *pre-* môžu vyjadrovať dva odlišné, navzájom len málo súvisiace významy (pritom často hraničiace s homonymiou), nemajú len význam „príliš, nadmieru“, ale aj iný význam, predsa zaujíma odmietavé stanovisko k slovesu *preplatiť* s významom „vykonať prevod istej sumy na inú osobu v hotovosti alebo bezhotovostným stykom“.

Opiera sa pritom o stav v súčasných kodifikačných príručkách a o rozbor niekoľkých konkrétnych textov.

1. K rozboru súčasného stavu v kodifikačných príručkách by sme mohli pripomenúť, a to v prospech M. Považaja, že už v Právnickom terminologickom slovníku z r. 1952 (Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení 1952. 181 s.) sa neuvádza sloveso *preplatiť* v našom význame a že sa napr. výslovne predpisuje spojenie *zaplatiť zmenku*, nie *preplatiť zmenku*.

Namiesto slovesa *preplatiť* M. Považaj odporúča sloveso *uhradiť*, resp. podstatné meno *úhrada* a ich používanie v praxi dokladá konkrétnymi príkladmi. Škoda však, že tieto príklady čerpá len z dvoch textov, a to štyri doklady z faktúr za spotrebu elektrickej energie a tri (pravda, len na spojenie *telekomunikačná úhrada*) vo faktúre Slovenských telekomunikácií. Doklady z Občianskeho zákonníka sa vôbec nedotýkajú daného problému; uvádzajú sa tu tri doklady na sloveso *zaplatiť* (cenu, úroky) — v tejto súvislosti sa však nikdy nepoužíva sloveso *preplatiť*.

Proti tejto chudobnej a jednostrannej zbierke dokladov máme okolo tridsať dokladov z lexikálneho korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, predovšetkým z denníka *Práca* a z Literárneho týždenníka (tento výber nie je zámerný, je daný obsahom korpusu), v iných denníkoch, napr. v *Pravde* sa vyskytujú len varianty *zaplatiť* alebo *vyplatiť*. Príznačné sú však spojenia, v ktorých sa sloveso *preplatiť* používa. Popri bežných spojeniach ako *preplatiť dlhopisy* tu sú spojenia ako *preplatiť faktúru*, *záložný list*, *obligácie*, *cestovné výdavky*. Ale príznačné je rozšírenie na oblasť zdravotníctva, kde sa vyskytujú spojenia ako *preplatiť stomatologické práce*, *operáciu v Prahe*, *ošetrenie*, *kúpeľnú liečbu*, *zdravotnícku starostlivosť*. Vo všetkých prípadoch tohto typu ide o finančné operácie medzi poisťovňou a príslušným zdravotníckym zariadením, teda nie medzi osobami. Sú to doklady z takých prameňov, ktoré poukazujú na skutočnú prax, nie na prax kodifikačných príručiek, pri používaní slovesa *preplatiť* v praktickej komunikácii.

2. Treba súhlasiť s tézou M. Považaja, že „nie všetky prostriedky, ktoré sa vyskytujú v rečovom úze, stávajú sa automaticky pevnou súčasťou spisovného jazyka“. To však nikto netvrdí a na tejto téze nestavia svoju argumentáciu. Len sa skromne konštatuje, že „v tomto



zmysle by bolo možné (a praktické) akceptovať aj dvojicu *preplatiť* — *zaplatiť* viac ako treba — *preplatiť* — vykonať prevod istej sumy na inú osobu v hotovosti alebo bezhotovostným stykom“.

Túto myšlienku možno podporiť aj úvahou o sémantickej štruktúre slovies *zaplatiť* — *vyplatiť* — *preplatiť*.

Sloveso *zaplatiť* sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka vykladá v prvom význame (ktorý je pre našu úvahu smerodajný) ako „dať (peniaze) za nejakú hodnotu“, kým *vyplatiť* sa vymedzuje ako „dať (peniaze) ako úhradu“, resp. „peniazmi odmeniť uspokojiť (nároky)“.

Z týchto v podstate správnych výkladov, ale aj z praktického používania vidieť, že ide vlastne o dvojsmerný proces. Hoci tu je rovnaký pôvodca deja a často aj adresát, rozdiel je vo vlastnostiach dejom zasahovaného predmetu. Z výpovede *Zaplatil som už za opravu brzd* vyplýva, že som pôvodnému pôvodcovi deja (v našom prípade opravy) dal istú sumu ako protihodnotu za vykonanú prácu. Z výpovede *vyplatil som všetkých robotníkov, vyplátili nám ročné dividendy* však vidieť, že pôvodca deja dal istú sumu osobe, ktorá mala na ňu nárok (z titulu vykonania istého úkonu alebo z titulu vlastníctva dokumentov vyjadrujúcich istý nárok). Nemožno však povedať *zaplatil som dividendy*, ani *vyplatil som za opravu brzd*; tu je bežné spojenie *vyplatil som účet za opravu brzd*.

3. Ale nemožno v tomto zmysle ani *zaplatiť* ani *vyplatiť zmenku*, ktorú jej držiteľ predloží mne alebo banke, lebo tu nejde ani o konkrétnu vec, ani o môj nárok. Zmenku však nemožno ani *uhradiť*, ako by to vyplývalo z návrhu M. Považaja *uhradiť faktúru*. Zmenku možno len *akceptovať*, resp. *honorovať* (porov. angl. *to honour*; nem. *einlösen*). Práve na vyjadrenie takéhoto vzťahu by sa mohlo uplatniť sloveso *preplatiť* vo význame „previesť istú sumu na inú osobu“. Ak sa tu v Právnickom terminologickom slovníku uvádza spojenie *zaplatiť zmenku*, ide pravdepodobne o vplyv kodifikačnej poučky o nesprávnosti slovesa *preplatiť* (kodifikačná prax sa vo vtedajšej Komisii pre právnu terminológiu i pri redigovaní slovníka úzkostlivo dodržiavala). Rovnaká situácia je pri operáciách s dlhopismi. Podobné operácie sa dejú aj napr. s cestovnými lístkami. Pri ich kúpe pri pokladnici na železničnej stanici alebo v cestovnej kancelárii *zaplatíme* istú sumu v hotovosti, ale vysielateľ na služobnú cestu nám výdavky spojené s touto cestou môže *uhradiť* v hotovosti alebo

prevodom. Konkrétne cestovné lístky mi však *môže preplatiť* po ich predložení po skončení služobnej cesty.

Z našich troch poznámok azda dost' zreteľne vyplýva, že sloveso *preplatiť* nie je akýkoľvek prvok rečovej praxe, ktorý by sa mal automaticky stať plnoprávnym v spisovnom jazyku, ale že ide o prvok (bez ohľadu na českú podobu *proplatit*), ktorý zaplňa isté miesto v sústave pojmov a termínov v ekonomickom vyjadrovaní. Nevyplýva však z týchto úvah aj potreba ustúpiť od rigorózných požiadaviek kodifikačnej tradície a prikloniť sa k mierne zanedbávanej požiadavke pružnej stabilily?

## ZO STUDNICE RODNEJ REČI

*Chudobná ma mati mala*

ĽUBICA DVORNICKÁ

Na svete akoby nebolo spravodlivosti. Všetci sa rodia nahí a slabí, odkázaní na pomoc iných, a potom sa ukáže, že jedni sú bohatí, druhí celkom chudobní a ďalší dakde medzi tým. Jedným sa podarí zbohatnúť, ďalší schudobnejú a tretí žijú po celý život v pomeroch, v akých sa narodili. Nejdeme teraz skúmať, či je pravda na svete, obrátíme radšej svoju pozornosť na odraz týchto pomerov v jazykovom stvárnení.

Ľudská múdrosť sa po stáročia zbierala po kvapkách. Aj Slováci tak majú svoje more. Kedykoľvek doň začrieme, môže nás ovlažiť, má svoju krásu, hĺbku i nedozierne šíravy.

Týmto slovenským morom sú frazeologizmy. Keď o nich uvažujeme, môžeme si ich predstaviť ako nádherné kvety. Vždy mi v tejto súvislosti pred zrakom vyrastie orgován. Jeho bohaté súkvetia, strapce zložené z malinkých kvietkov. Každý z nich má svoju vôňu a vlastnú krásu, ako ju má aj každé slovo. A predsa sa čiastočne vzdávajú vlastnej individuality, akú má, povedzme, ruža, ohromujúca nás silou svojej jedinečnosti. Pri orgováne naozaj nevnímame jednotlivé kvietky s takou istou silou ako harmóniu celku, súzvuk, v ktorom spolupôsobia. Podobne aj slová vo frazémach sa niekedy vzdávajú svojej jedinečnosti a osobitosti, aby ju

podriadili celku, spolupôsobia na jeho zrozumiteľnosti, sile a kráse.

Po tomto úvode je azda až paradoxné povedať, že bohatstvo frazém ideme ukázať na téme chudoby. Ale život býva aj taký. Možnože práve taký.

Nielen v Dolnej Lehote na Orave museli chudobní ľudia *biedu trieť*. Ťažko nám je rozhodnúť, či je horšie „trpieť núdzu“ (*živorieť, bedárčiť, bedáriť, biediť*), ako sa dá vyložiť spomenuté spojenie, alebo je horší stav, na ktorý sa vo Veľkom Rovnom neďaleko Bytče sťažovali takto: *Bieda nás trela*. Jeden z významov slovesa *trieť* je aj „drviť, pučiť, rozomieľať niečo“, napr. *trieť zemiaky*. Prijemne sa isto necítil ani ten, koho *bida pricisla* (Ratvaj pri Sabinove), bez ohľadu na to, či žil pri Sabinove alebo vo Viedni. Chudobní ľudia žijú totiž všade a ukazujú nám to aj príslovia. Veď nenadarmo sa hovorí, že *aj vo Viadni ľud'e biadni* (Sirk pri Revúcej). V zbierke Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví, ktoré zozbieral A. P. Záturecký, má toto príslovie rovnoznačnú obmenu: *I v Pešti ľud/bieda vrešti*.

Nielenže *bieda, bedárstvo, dobida, chudoba, chudobstvo, núdza, psota, žobráctvo, nemajetnosť, nedostatok* nemajú hranice, ale zdá sa, že nepoznajú ani časové obmedzenie. *Jak se bida ulapi, ta se trima*, hovorili napríklad v Sobranciach. V Revúcej *zvela* (t. j. vzala) *biada k sebe psotu* a v Žakarovciach pri Gelnici *zasa bieda psotu nahaňa*. Ľudia dobre poznali tieto vlastnosti chudoby a uvedomovali si nielen to, že núdza nie je konca, ale aj to, že biedy sa ťažko možno zbaviť. Isto nielen v gemerskom Kopráši si povzdychli *Z biadi šlovek teško vinde*. Už v minulom storočí (nebojme sa povedať, že aj predtým) sa vravievalo: *Ak vpustíš trochu biedy oblokom, dvermi ju nevyženieš*, ako to zachytáva Záturecký vo svojej zbierke. V Jasenovej na Orave sa v takejto situácii mohlo povedať *Ked' hlat turákom pustíš, grošom ho ňevižeňieš*. Takisto sa tam, ale aj v Bošáci pri Trenčíne vravievalo, že *jenna biéda nižď ňeurobí, jag jich len vádz ňepříde* — teda že jedno trápenie človek vydrží. Lenže ako na potvrdu nie vždy sa človeku darí zostať pri jednej biede, lebo starosti sa často množia. V Hornej Lehote pri Dolnom Kubíne *jedna bieda druhú robí*. A v Starej Pazove pri Novom Sade, kde žije od osemnásteho storočia početná slovenská menšina, vedeli tiež, že *ena bieda ňigda ňechodí samá*.

Ani chudobní ľudia nezostávali sami. Rovnakí chudáci sa všade nájdu, či — ako v Žalobíne pri Vranove nad Topľou vraveli — *bida bidii najdze, chodž i slunko zajdze*. Na

Orave mali svoju verziu tohto príslovia: *Bieda biedu nájd'e, ked' aj sl'nko za Maguru zájd'e* (Krivá).

Na rovnosť spoločenského postavenia sa dbalo najmä pri uzatváraní sobášov. Aj tu jestvovali rozličné názory, najmä podľa toho, či niekomu šlo v prvom rade o súžitie s partnerom, alebo o zmenu spoločenského a majetkového postavenia. Matky niekedy radievali svojim synom *Móže bid aj rohatá, nech si je len bohatá* (Bošáca pri Trenčíne). Tak im dávali najavo, že majetok nevesty je dôležitejší ako jej krása alebo dobrota. V Starej Pazove zasa vystríhala stará mať svojho vnuka: *Ñeber si bohatú, bohatá — rohatá, bohactvo čerd vezme a čer — ťi ostañe*. Za najprimeranejšie sa považovalo, aby si dajaký ten *chudák bedár, bidak, bidačina, džad, džadiga, gatár, handrák*, jednoducho dajaká *holizeň* či *žobrák* našiel seberovnú, teda nejakú *biedňicu, bidňicu, džadul'u, holoritňicu, holoricicu*, dajaké to *holopu úšča* alebo *žobráčku*, ale v konečnom dôsledku sa ani to neobišlo bez posmechu. Keď si chudobný bral chudobnú, v Slepčanoch pri Zlatých Moravciach o nich posmešne hovorili: *Ožeñeusa d'emikát, zausi kislú polieuku* — čo znamená to isté ako „aký prišiel, takú našiel“. Väčšina zo spomenutých slov, ktoré slúžili na označenie chudobných ľudí (používali sa aj hromadné názvy, napr. *bedač, biedota, bidnota, chudoba, chudač, chudobizeň, hudobina, chlpač, holota, žobrač*), je jasne motivovaná významom slov *chudoba, bieda* či *žobrák*. No slová ako *holoritnica* či *gatiar* nás posúvajú ku skupine frazém, pri ktorých sa vyjadrovala chudoba pomocou oblečenia, jeho častí či jeho neprítomnosťou — tieto frazémy označovali rozličnú mieru chudoby.

Vedelo sa, aj Zátureckého materiál to dokladá, že je *lepšia záplata ako diera*, čiže aj nepatrná hodnota je lepšia ako nič. Horšie to už je v situáciách, keď je *večia d'iera ako záplata*, prípadne ak niekto *aj záplatu pláta*, keď potreby aj pri najväčšej skromnosti presahujú možnosti. Tieto frazémy pochádzajú zo Starej Pazovy.

Pozrime sa však bližšie na to, čo sa pláta. To, čo sa prederie alebo roztrhá. Najchúlostivejšie z tohto hľadiska boli vari nohavice, a tak sa dostali aj do frazeológie, dokonca, ako sme už spomenuli, pomenovanie *gatiar* je synonymom chudáka. V Ratkovej pri Revúcej sa o veľmi chudobných vravelo: *Prišó z Maši v edné gaši*.

Presuňme sa na západ Slovenska a v Bučanoch pri Hlohovci budeme počuť, že ten

chudák *nemá ani gaccí*. Veľmi chudobný bol aj ten, komu v Ružindole pri Trnave povedali, že *nemá dobríh gací*. V Zalužiciach pri Michalovciach upozorňovali tých, ktorí si nedostatočne chránili vlastníctvo: *Ti pridzež aj o gače pri nich* — teda o všetko. Košeľa je vo frazeológii zriedkavejšia, ale predsa len v Zátureckého zbierke sa o chudobnom človeku dočítame aj to, že *nemá ani dobrej košele*. Ba nájde sa tam aj príslovie, v ktorom sa vyskytuje spolu s nohavicami, lebo boli aj takí, čo mali *košeľu zo saku a gäte zo siete alebo zo sita*. Tí, čo o všetko prišli, mohli v lepšom prípade povedať: *Čo je na mne vinno, to je moje billo*, ako to máme zaznamenané z Lukáčoviec pri Hlohovci. Človek napokon mohol *ostád' na holej dlaňi* (Rimavská Píla pri Rimavskej Sobote). Spomeňme viacero prirovnaní z radu *holý ako*: *holí aňi lipa* (Revúca), *holí jak čík* (Markušovce pri Spišskej Novej Vsi; čík je druh sladkovodnej ryby), *holí jak palec* (Brezina pri Trebišove), *holí jako dlaň* (Bošáca pri Trenčíne).

O ľuďoch, ktorí sú *chudobni jak koscelna miš* (Brezina pri Trebišove), sa hovorilo, že *holieho ľachko oškl'beš* (Dlhá nad Oravou), a vyjadrovalo sa tým, že chudobnému zoberú len málo. Veď čo aj, keď *ničoho nemá, krom téj duše f'čele* (Bošáca pri Trenčíne). Raz darmo, *z dlane chlb nevitrhneš*, hovorili aj v Brestovanoch pri Trnave, a ani *zo žäbi pieräta ňenapáraš* — tak zasa vraveli v Krivej na Orave.

Neverili by ste, ale ľudia si vedeli nájsť aj v tej najhoršej situácii útechu. Aj vtedy, keď im okrem oblečenia na sebe nezostávalo nič iné, čo by ich chránilo pred zlými okolnosťami. Taký človek si dal *kamen pod hlavu, brucho vella seba a z riťú sa prikriľ* (Bošáca pri Trenčíne).

Napokon, *to ňe figel' placic, ked maš pulnu kešeň* hovorili v Prešove. V *kešeni* (t. j. vo *vrecku*) sa uschovával jeden z druhov majetku, *peniaze*. A tak sa peniaze stali aj súčasťou frazeológie o chudobe. V zbierke A. P. Zátureckého sme našli aj takúto ľudovú múdrosť: *Ak máš meštek ako tel'a, máš rodinu i priateľa, ak máš meštek ako lata, nemáš sestry ani brata*. Povráva sa, že človek bez peňazí, prepáčte za hrubý výraz, smrdí. Presnejšie *smrdí grošom* alebo, ako to vravia v Revúckej Lehote, *smrdzí za grošom* — čím chcú naznačiť, že dotyčný nemá peňazí. Na západnom Slovensku sa o takomto človeku žartovne hovorí, že *má penez jag žaba chlpóf* (Trnava). Bez majetku, *z holima rukami* (Brezina, okr. Trebišov) bolo vždy ťažšie, lebo chudobný človek si musí vytrpieť veľa posmechu. *Nied večieho blázna, ako kapsa prázna* — takto napríklad v Bobrovcí pri Liptovskom Mikuláši dávali najavo, že chudobného si nik neváži. A o úcte nemohlo byť reči ani v prípade schudobneného panstva,

ktoré už *nemalo ani filiera*. Jedna vec je smiať sa inému popod fúzy a druhá, keď treba hovoriť o sebe samom. Ale povedali si a niekedy aj povzdychli, že *chudobní človek — hotová psota* (Šivetice, okr. Revúca), *chudobní človek — hotová opica* (Podkonice pri Banskej Bystrici).

Dnes to už bude znieť skôr ako rozprávka, no kedysi sa naozaj verilo, že *edon nespravedliví grož vižene sto spravedlivich*, a nielen v Muránskej Dlhej Lúke, odkiaľ máme toto príslovie zaznamenané. Tým sme sa presunuli k ďalšiemu okruhu, ktorý nám ukazuje, že bohatstvo vôbec nemusí byť večné a človek môže schudobnieť, *vínzd' na psí tricátok* (Dolná Lehota, okr. Dolný Kubín), *na žebráckú palicu vincť* (Lukáčovce), *vínzd' na mizinu, na mindžáre* (Rimavská Píla), *vínst' na mind'ari* (Dolná Lehota), *vínst' na mizér* (Svätoplukovo, okr. Nitra). *Nejeden višél na buben* (Skalica), či dokonca *višol na paškál* (Studenec, okr. Levoča). Paškál poznáme viacej v spojení *vziať si niekoho na paškál*, ale pri našej téme je zaujímavé práve zriedkavejšie použitie s významom schudobnieť.

Tieto frazeologické spojenia sa používajú iba v situácii, keď niekto prišiel o svoje vlastníctvo, teda zmenil majetkový stav k horšiemu (novšie, prenesené významy na iné situácie teraz obíd'me). V prísloviach sa takéto zmeny zachytávali rozdielom medzi niečím väčším alebo hodnotnejším a niečím menším alebo menej hodnotným. V Starej Pazove napríklad niekto *spadou s koňa na somára*, v Dolnej Lehote na Orave ho zasa videli *zo šechtára do hrnčička gazdovať* a vo Zvončine pri Trnave zasa *gazduje z vreca do kabele*.

Príčin, pre ktoré dakto schudobnel, bolo (a je) tiež neúrekom. Ľudová múdrosť ako jednu z najčastejších spomína zlé hospodárenie, gazdovanie, ako to ukazujú aj predchádzajúce príslovia. Na Orave vedeli, že *ag ňevaruješ, ňenagazduješ* (Jasenová). *Gazdu poznac po dvore a gazdiňu po komore*, vraveli v Žakarovciach pri Gelnici. V Ružindole *gazdu chválí víno a gazdzinu varečka*. To bolo vtedy, keď v dome nebolo veľkej biedy. O nedbanlivom gazdovi sa ironicky vravelo: *Dobre sa má, keď mu kozi orú a capi bránä* (Dlhá nad Oravou). Gazda bol zodpovedný za gazdovstvo, keď však nehospodáril ako treba, mal *raz hojno, druhí raz h...* (Dlhá Lúka pri Bardejove), lebo *akí gazda, takí oves* (Jasenová). A takisto sa vedelo, že *pri každej práznej komore je gazd'iná pochabá* (Stará Pazova). V Košťanoch nad Turcom takúto márnotrtnú ženu, čo nevedela sporiť a gazdovať, nazývali aj *hojná dora*. Veď márnotrtnosť bola jednou z ďalších príčin, ktorá mohla človeka priviesť do chudoby. Svedčí o tom aj ľudová múdrosť, ktorá vraví: *Veliká ščedrota — hotová žebrota* (Bošáca pri

Trenčine).

Veľkú štedrosť k sebe, povedzme v podobe nemierneho pitia, teda opilstva, môžeme uviesť takisto medzi príčinami biedy. A hoci pitiu sa u nás dosť holdovalo a holduje, predsa len ešte mali naši predkovia dosť súdnosti na to, aby vedeli, kam to vedie. A tak tí, čo nepoznali mieru, stretali sa s vyjadreniami: *Ľema ničt, ľen ten suchí gágor* (Stará Pazova), *platu* (t. j. záplatu) *na platu bi a paľenku pi!* (Studenec pri Levoči). Pri takomto spôsobe života nebývali ďaleko ani dlžoby a dlhu sa človek ťažko zbaví — *bork príde pod oblok* (Návojevce pri Topoľčanoch). O chorom, ale aj o zadlženom človeku sa vravelo *Ľen tag brďie ten človek* (Necpaly pri Martine), najmä keď už dlhší čas nakupoval tak, že predávajúcemu kázal: *Napiž na bradu*, a to bez ohľadu na to, či to bolo pri Trenčine, ako v našom príklade, alebo okolo Martina, kde sa pri kupovaní a predávaní na dlh používalo rovnaké spojenie. Ani lenivosť neprispievala k tomu, aby sa niekto mal dobre. V Zátureckého zbierke je dochovaná výzva pre lenivú ženu: *Vstávaj hore, holoritá, či nevidíš, že už svitá?* No aj leniví muži dostali svoje, hoci aj v Spišskom Štvrtku pri Levoči: *Dluhe spaňe, to je džadofske kohaňe* — značilo to, že z leňocha býva žobrák.

Zlé hospodárenie, márnotratosť, opilstvo, dlžoby, pôžičky, rozličné poplatky a lenivosť, to boli niektoré zo spôsobov, ako svoje imanie zmenšiť alebo úplne stratiť. V Krivej to vyjadrili takto: *Gräjcár do rekeštíka, gräjc ár na oferu, tag moje peňáže šetki čerťi berú.* Pracovitosť, šporovlivosť (ale nie lakomosť, naopak, šporovlivosť spojená so štedrosťou), boli zasa spôsoby, ako sa z neutešeného stavu biedy, chudoby pozviechať. K lakomosti, ktorá sa považovala za horšiu ako chudoba, lebo bohatstva sa človek nikdy nenasýti, sa ľudová múdrosť vyjadrila stručne, ale jasne: *chudobnému mnoho chíbá, lakomcovi šetko* (Bošáca pri Trenčine).

Práca bola jedným zo zaručených prostriedkov na odstránenie neželanej chudoby. Ale nie vždy. Nieкто aj *robí ako kvom a ňemuože g ničomu prít; robí, aňi si na chľeba ňezarobí* (obidva príklady sú zo Starej Pazovy). No robiť treba aj tak, lebo *molli sa, nemolli sa, s prázněj misi nenajjěš sa* (Dechtice pri Trnave).

*Každí má svoje, iba ňie narounako*, hovoria v Krivej pri Dolnom Kubíne a toto príslovie podľa nás najlepšie vystihuje majetkovú nerovnosť medzi ľuďmi. Lebo bohatý má zo

všetkého ošoh a chudobný škodu, čiže *bohatemu navre a chudobnomu vikipi* (Žakarovce pri Gelnici). Na Orave v Jasenovej a v Krivej to vraveli takto: *Chudobniemu najskuor z hrnca vikipi, Chudobniemu aj z hrnčeka vivre*. V Janove pri Prešove tvrdili: *Velkemu hrabie, malemu hrapki*. Tým vyjadrili svoje presvedčenie, že bohatému a silnému sa vždy viac ujde ako chudobnému a slabému.

Ak si aj na jednej strane ľudia uvedomovali majetkové rozdiely, vedeli, že tie sa netýkajú vnútornej hodnoty človeka. Predsa *aj boháč má len tak dve dziérki do nosa jako chudobní* (Bošáca pri Trenčíne), a teda je len človek ako ostatní. A *aj bienněj chatrči prebívajú šťasliví ľudie* (Bánovce nad Bebravou), lebo aj chudobní ľudia môžu byť šťastní. Tak ako každý, raz áno, raz nie. Veď *chudoba cti ňetratí a bohatí za chudobnieho ňeplatí* (Jasenová). A nikoho netreba posudzovať podľa miery jeho bohatstva, ale podľa miery jeho srdca.

Pri všetkej chudobe si ľudia vedeli zo seba strúhať žarty. Niekedy štipľavé, inokedy láskavé. Z tej druhej skupiny je príslovie z Rimavskej Píly pri Rimavskej Sobote — *chudoba kod' nemá chleba, misí aj koláše zest'* — značilo, že chudobní sa aj v tvrdzi vynájdu.

Po slovenskom frazeologickom mori sme sa mohli plaviť iba krátko a ukázať z neho iba kúšтик (veď len v Zátareckého zbierke je vyše 800 prísloví a porekadiel týkajúcich sa chudoby), azda preto, lebo *na chudobe svet stojí*. A chudoba vie, že *ňiet tag málo, abi ňestačilo, ňiet tag mnoho, abi sä ňeminulo* (Jasenová pri Dolnom Kubíne).

Na záver si ešte povzdychnime:

*Bože môj, Otče môj, z vysokého neba,*

*ked' si mi dal ústa, dajže mi aj chleba.*



## ROZLIČNOSTI

### *Venezuelská bolívarovská republika*

Rozhodnutím najvyšších orgánov Venezuelskej republiky sa na pamiatku venezuelského politika a generála žijúceho na prelome 18. a 19. storočia a najvýznamnejšej osobnosti latinskoamerického národnooslobodzovacieho boja Simóna Josého Antonia Bolívara y Ponte stalo súčasťou oficiálneho názvu štátu aj meno *Bolívar* v príslušnom tvare.

V tejto súvislosti sa pracovníci Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky obrátili na Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV so žiadosťou, aby sme zaujali stanovisko k slovenskému prekladu nového oficiálneho názvu Venezuely. V liste okrem iného píšú: „Z Veľvyslanectva Venezuely sme dostali list, v ktorom nás informovali o zmene názvu krajiny. Oficiálny názov krajiny v anglickom jazyku je *Bolivarian Republic of Venezuela*, pričom *Bolivarian* je označené ako prídavné meno a *Venezuela* ako podstatné meno. Neoficiálny preklad je *Bolívarská republika Venezuela*. Dovoľujeme si Vás požiadať o určenie názvu krajiny v súlade s pravidlami slovenského jazyka.“

Na začiatok treba povedať, že štandardizácia geografických názvov zo zákona prislúcha Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. Na tento cieľ má tento úrad vytvorený ako poradný orgán osobitnú názvoslovnú komisiu, v ktorej majú zastúpenie rozličné inštitúcie a sú v nej odborníci z rozličných odborov, ktorí sa môžu vyjadrovať o vecnej a jazykovej stránke geografických názvov. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR výsledky štandardizačnej činnosti publikuje v Geografických názvoslovných zoznamoch OSN Slovenskej republiky a štandardizované názvy sú záväzné pri používaní geografických názvov na základných mapových dielach, v učebniciach, v oficiálnej komunikácii a v informačných prostriedkoch. Slovenské názvy štátov spolu s pôvodnými názvami sú zhrnuté v publikácii *Vžitie slovenské názvy štátov a závislých území* (Bratislava, Úrad Geodézie, kartografie a katastra SR 1996), ktorá vyšla v rámci spomínanej série Geografických názvoslovných zoznamov OSN Slovenskej republiky. Pri štandardizácii slovenského prekladu nového oficiálneho názvu Venezuely teda nemožno obísť Úrad geodézie, kartografie a katastra SR.

Pozrime sa však na jazykovú stránku nastoleného problému. Oficiálny španielsky názov (španielčina je vo Venezuele úradným jazykom) dostal podobu *República Bolivariana de Venezuela*, a ako sa to uvádza na začiatku, anglický názov má podobu *Bolivarian Republic of Venezuela*.

Pri hľadaní jazykovo vhodného oficiálneho slovenského ekvivalentu španielskeho názvu *República Bolivariana de Venezuela* treba vychádzať z toho, aký bol doterajší oficiálny názov Venezuely v slovenčine a akým spôsobom sa tvoria viacslovné názvy štátov v našom jazyku. Doterajší vžitý slovenský oficiálny názov Venezuely mal podobu *Venezuelská republika* (porov. spomínanú publikáciu *Vžité slovenské názvy štátov a závislých území*), pričom španielsky názov mal podobu *República de Venezuela* a anglický názov podobu *Republic of Venezuela*. Do dosiaľ používaného dvojslovného názvu *Venezuelská republika* sa dopĺňa ďalší prívlastok, vzťahové prídavné meno od vlastného mena osoby *Bolívar* (s dlhým *i* sa toto meno uvádza v našich encyklopedických prácach a takéto písanie mena korešponduje so stavom, aký je pri písaní tohto mena v španielčine). Pri tvorení príslušného vzťahového prídavného mena od vlastného mena *Bolívar* sa vynára problém, akú podobu má mať prídavné meno, ale aj nový názov štátu v slovenčine. Pracovníci Ministerstva zahraničných vecí SR uvažovali o podobe prídavného mena *bolívarsky*. No napríklad od mena *Aristoteles* má príslušné prídavné meno podobu *aristotelovský*, nie *aristotelský*, od mena *Arpád* podobu *arpádovský*, nie *arpádsky*, od priezviska *Bernolák* podobu *berňolákovský*, od priezviska *Štúr* podobu *štúrovský*, od priezviska *Mináč* podobu *mináčovský* atď. Vo všetkých týchto príkladoch môžeme z prídavného mena vyčleniť príponu *-ovský*. A podobne od priezviska *Bolívar* má príslušné vzťahové prídavné meno podobu *bolívarovský*. Nový oficiálny názov *Venezuely* v slovenčine má teda mať podobu *Venezuelská bolívarovská republika*. Názov *Venezuelská bolívarovská republika* nie je osihotený. Rovnako je utvorený aj slovenský oficiálny názov Jordánska, ktorý znie *Jordánske hášimovské kráľovstvo* a v ktorom prídavné meno *hášimovský* je utvorené spomínanou príponou *-ovský* od mena *Hášim*.

V slovenskej podobe názvu *Venezuelská bolívarovská republika* sa pôvodné španielske predložkové spojenie *de Venezuela*, ale aj anglické predložkové spojenie *of Venezuela* transformuje na vzťahové prídavné meno *venezuelský*. Názov *Venezuelská bolívarovská republika* sa začleňuje do veľkej skupiny oficiálnych názvov štátov používaných v slovenčine so vzťahovým adjektívom utvoreným z jednoslovného názvu krajiny, ktoré stojí na začiatku viacslovného názvu štátu, napr. franc. *République française*, angl. *French Republic* — slov.

*Francúzska republika*, kazaš. *Qazaqstan Respublikasy* — angl. *Republic of Kazakhstan* — slov. *Kazašská republika*, nem. *Republik Österreich* — angl. *Republic of Austria* — slov. *Rakúska republika*, švéd. *Konungariket Sverige* — angl. *Kingdom of Sweden* — slov. *Švédske kráľovstvo*, špan. *República Oriental del Uruguay* — angl. *Oriental Republic of Uruguay* — slov. *Uruguajská východná republika*, swahilsky *Jamhuri ya Muungano wa Tanzania* — angl. *United Republic of Tanzania* — slov. *Tanzánijská zjednotená republika*.

Matej Považaj

### *Genitív a akuzatív zámena on po predložkách*

Skloňovanie osobných zámen v slovenčine spôsobuje niektorým používateľom spisovnej slovenčiny problémy. Ide predovšetkým o genitívne a akuzatívne tvary osobných zámen *on*, *ono* po predložkách. Nielen v súkromných, ale čoraz častejšie aj vo verejných prejavoch sa môžeme stretnúť s chybnými tvarmi týchto zámen. Priam „epidemicky“ sa množia výroky typu *nakuknem doňho* (do časopisu); *vojaci nie sú oprávnení vykonať služobný zásah, pokiaľ naňho nie sú vyškolení*; *ak je tam problém, treba naňho poukázať*; *samotná prachovka na neho nestačí* (na prach); *tešíme sa naňho* (na výlet); *ak sa o neho nestaráte, zle je* (o kaktus); *teraz sa naňho učím* (na opravný termín); *auto je lákavá ponuka, ale je na neho skoro myslieť*; *rodičia nemajú naňho čas* (na dieťa); *keď sa naňho pozriete bližšie* (na náboženstvo); *dívate sa cez neho* (cez okno). Také výroky nielen znepokojujú, ale niekedy i oslabujú naše jazykové povedomie.

Podobných prehreškov sa dopúšťajú aj profesionálni používatelia jazyka, napríklad redaktori v televíznom a rozhlasovom vysielaní, pričom mnohokrát nejde o ich spontánny, ale vopred pripravený prejav.

Z uvedených príkladov je zrejmé, že chyby sa vyskytujú v neživotných tvaroch zámen *on* a *ono* v spojení s predložkami. Tento problém, zdá sa, tkvie v nerovnakom skloňovaní zámena *on*, ktoré závisí od toho, či toto zámeno zastupuje životné alebo neživotné podstatné mená. Ak zámeno *on* odkazuje na životné podstatné mená mužského rodu (čiže osoby a zvieratá ako *otec*, *dedo*, *gitarista*, *vrabec*, *pavúk*, *tiger*) používame v genitíve a akuzatíve páde po predložkách zakončených na samohlásku nesamostatné skrátene tvary končiace sa na *-ňho*

(*doňho, naňho, poňho, preňho, zaňho*) alebo pri dôraze ich neskrátené náprotivky (*do neho, na neho* atď.) a po predložkách končiacich sa na spoluhlásku neskrátené tvary (*bez neho, cez neho, pod neho, pred neho*). Zriedkavejší je stiahnutý tvar typu *naň*.

Iná situácia je pri skloňovaní zámena *on*, ak zastupuje neživotné podstatné mená (čiže veci, vlastnosti a deje, ako *krčah, televízor, kaktus, sarkazmus, blahobyt, beh, zásah, výlet*). Tvary genitívu a akuzatívu zámena *on* sú v týchto prípadoch zakončené na *-ň*; po predložkách končiacich sa na samohlásku ide o tvary *doň, naň, oň, poň, preň* a po predložkách zakončených na spoluhlásku sú to tvary *cezeň, nadeň, podeň* (ale *od neho*).

Pri skloňovaní zámena *ono* sa chýb dopúšťajú tí, ktorí napr. tvarmi *doňho, naňho, preňho* atď. (alebo pri dôraze dlhými tvarmi *do neho, na neho, pre neho* atď.) odkazujú na podstatné mená stredného rodu. Zámeno *ono* sa totiž skloňuje rovnako ako zámeno *on* zastupujúce neživotné podstatné mená mužského rodu (čiže správne tvary sú *doň, naň, preň* atď.).

Neadekvátne použité tvary *doňho, naňho, na neho, cez neho, o neho* zastupujúce v príkladoch uvedených na začiatku neživotné podstatné mená mužského rodu a podstatné mená stredného rodu *zásah, problém, prach, výlet, termín, časopis, kaktus, auto, dieťa, náboženstvo, okno* podľa platnej kodifikácie sa musia nahradiť svojimi neživotnými náprotivkami *doň, naň, cezeň* a *oň*: *nakuknem doň* (do časopisu); *vojaci nie sú oprávnení vykonať služobný zásah, ak naň nie sú vyškolení; ak je tam problém, treba naň poukázať; samotná prachovka naň nestačí* (na prach); *tešíme sa naň* (na výlet); *teraz sa naň učím* (na opravný termín); *ak sa oň nestaráte, zle je* (o kaktus); *auto je lákavá ponuka, ale je naň skoro myslieť; rodičia nemajú naň čas* (na dieťa); *keď sa naň pozriete bližšie* (na náboženstvo); *dívate sa cezeň* (cez oblok).

Na záver treba ešte pripomenúť, že zvieracie podstatné mená mužského rodu sa v jednotnom čísle skloňujú podľa vzoru *chlap* (a teda odkazuje sa na ne životnými tvarmi osobného zámena *on*), no v množnom čísle sa už v závislosti od svojho zakončenia skloňujú podľa vzorov *dub* alebo *stroj*, preto majú v akuzatíve neživotnú podobu zámena *ony*: *ne* (napr. *kone — nasadnúť na ne, potkany — otrava pre ne*).

*Nie som proti tomu, aby sa úroveň spisovného prejavu zvyšovala vo všeobecnosti a aj u jednotlivcov, aby sa povolané orgány starali o dobrú jazykovú výchovu a o dobrý stav jazykovej praxe, pretože iste z mnohých príčin u viacerých používateľov spisovného jazyka nie je vzťah ku kultivovanému prejavu taký aktívny, ako by bolo želateľné. S tým sa stretávame dosť často. Príčinu takýchto skutočností treba odstraňovať.*

*Bolo by potrebné dosiahnuť u slovenskej verejnosti, aby za stav spisovného jazyka cítila sama plnú zodpovednosť.*

Eugen Pauliny na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny (In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Bratislava 1967, s. 52 a 53)

## **SPRÁVY A POSUDKY**

*Na osemdesiatku profesora Jána Horeckého*

8. januára 2000 sa dožil vzácneho jubilea osemdesiatich rokov dlhoročný pracovník Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV univ. prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc. Profesor Horecký je v slovenskej jazykovede jedinečnou osobnosťou tak šírkou a hĺbkou vedeckého záberu, počtom jazykovedných poddisciplín, ktorým vtlačil pečať svojimi dielami, ako aj počtom pokolení jazykovedcov, rovesníkov i niekoľkých generácií mladších, ešte mladších kolegov aj najmladších adeptov jazykovedy, ktorí mali šťastie pracovať s ním alebo aspoň pri ňom a ktorým bol kolegom, inšpirátorom, učiteľom, školiteľom, aj (veľmi často) neformálnym poskytovateľom dobrých rád, poučení i povzbudení.

Ako absolvent štúdia slovenského a latinského jazyka (na Filozofickej fakulte UK 1939 — 1944) Ján Horecký ešte pred skončením vysokej školy nastúpil v r. 1943 do vtedajšieho Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení. Tomuto pracovisku Slovenskej akadémie vied (ktorého názov sa viac ráz menil) ostal verný až do odchodu do dôchodku v r. 1990. Aj po tomto dátume je však často prítomný v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV ako

člen redakčnej rady časopisov *Jazykovedný časopis* a *Kultúra slova*; donedávna viedol aj aspirantské, resp. doktorandské semináre.

Strohé fakty zaznamenané v Encyklopédii jazykovedy hovoria, že Ján Horecký získal titul PhDr. v r. 1944; v r. 1956 CSc.; v r. 1964 DrSc.; v r. 1968 vedecko-pedagogický titul profesor. Ako profesor všeobecnej jazykovedy prednášal tento predmet študentom na vysokých školách, najmä na Filozofickej fakulte UPJŠ v Prešove (na dnešnej Prešovskej univerzite).

Prof. Horecký patril a ešte stále patrí k najtvorivejším a najvýkonnejším jazykovedcom. Z jeho bohatej bibliografie pripomeňme si v našom časopise najzávažnejšie diela, ktorými obohatil slovenskú jazykovedu a tento vedný odbor aj v medzinárodných súvislostiach. Neobídeme pritom ani príspevky do *Kultúry slova*.

Prof. Horecký získal medzinárodné uznanie už svojou prvou knižnou prácou *Fonológia latinčiny* (1949). Toto dielo, v ktorom uplatnil štrukturalistickú metódu, oslovilo nielen klasických filológov, ale práve vďaka metóde aj širšiu lingvistickú obec. Prof. Horecký je na Slovensku zakladateľom a priekopníkom moderne chápanej náuky o tvorení slov. Okrem *Slovotvornej sústavy slovenčiny* (1959) a jej ďalších vydaní a modifikácií *Slovenská lexikológia. I. Tvorenie slov* (1971) a v lexikológii Ondrus — Horecký — Furdík (1980) existuje veľký počet štúdií, v ktorých J. Horecký venuje pozornosť vzťahu formálnej a významovej stránky slovotvorne motivovaných slov slovnej zásoby slovenčiny a ich systemizácii. Jeho analýzy sú aj vhodným návodom na posudzovanie adekvátnosti a systémovosti slovotvornej stavby novoutváraných slov. Ako spoluautor *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (1989) objasnil najmä závažnú problematiku vzťahov medzi rozličnými kategóriami pomenovaní v slovnej zásobe.

Prof. Horecký položil základy aj moderného terminologického bádania na Slovensku, pričom treba osobitne oceniť to, že teoretické poznatky vždy úspešne aplikoval v praktickej terminologickej činnosti. Bol jazykovedným expertom v terminologických komisiách, ktoré v priebehu 50. a 60. rokov publikovali celý rad terminologických slovníkov. Svoje skúsenosti z tejto práce a názory na tvorbu termínov a terminologických sústav zovšeobecnil a zhrnul v monografii *Základy slovenskej terminológie* (1956) a v početných štúdiách, z ktorých viaceré

vyšli preložené aj v zahraničných časopisoch. Prof. Horecký sa zaslúžil o založenie a vydávanie časopisu *Slovenské odborné názvoslovie* (1953 — 1961), ktorého následníkom bol *Československý terminologický časopis* (1962 — 1966). V týchto časopisoch, ktoré boli predchodcami dnešnej *Kultúry slova*, bol prof. Horecký hlavným redaktorom. Spolupracoval aj pri vydaní významného veľkého diela *Slovník slovanské lingvistické terminologie I* (1977), *II* (1979), ktoré iniciovala Medzinárodná lingvistická terminologická komisia pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Prof. Horecký bol po dlhé roky jej predsedom.

O rozvíjaní matematickej jazykovedy svedčí Horeckého práca *Úvod do matematickej jazykovedy* (1975), ale aj inšpiratívna *Morfematická štruktúra slovenčiny* (1964), v ktorej autor uplatnil teóriu grafov. Viaceré generácie poslucháčov prenikajú do tajov jazykovedy prostredníctvom vysokoškolských učebníc prof. Horeckého *Úvod do jazykovedy* (1975), *Vývin a teória jazyka* (1983). Im, ale aj širšej kultúrnej verejnosti sú určené knižky vedecko-popularizačnej povahy *Spoločnosť a jazyk* (1982) a *Slovenčina v našom živote* (1988).

Po celý svoj doterajší vedecký život je prof. Horecký významným šíritelom jazykovej kultúry ako praktickej činnosti, aj rozvíjateľom teórie jazykovej kultúry. Aktivita prof. Horeckého v tomto smere úzko súvisí s jeho výskumami v oblasti teórie spisovného a národného jazyka, ako aj s objasňovaním takých pojmov, ako sú jazykové vedomie, komunikačná kompetencia či verbálne správanie. S čitateľmi *Kultúry slova* si radi pripomíname, že prof. Horecký je od založenia tohto časopisu členom redakčnej rady a nesporne patrí k jeho najaktívnejším prispievateľom. Takmer nenájdeme číslo *Kultúry slova*, kde by nebol od neho nejaký článok, rozličnosť či recenzia. Najmä posledné desaťročie, keď v dôsledku spoločenských zmien vzniká veľa nových pomenovaní (často internacionalizmov preberaných bezprostredne z angličtiny) alebo sa rozširuje, či zužuje význam jestvujúcich jazykových prostriedkov, prof. Horecký, zúročujúc okrem iného aj svoje vedomosti z latinčiny a gréčtiny, neúnavne objasňuje význam a formu týchto slov. Rovnako často však navrhuje vhodné domáce pomenovanie (napríklad *stand by pôžička* — *preddavková pôžička*, *broker* — *dohodca* a mnohé iné). V *Kultúre slova* prof. Horecký publikoval aj veľa príspevkov štylistického zamerania. V centre jeho záujmu sú texty viacerých žánrov umeleckého, odborného, publicistického aj rečníckeho štýlu. Popritom stihol publikovať početné popularizačné príspevky aj v jazykových rubrikách dennej tlače i v Jazykovej poradni Slovenského rozhlasu. Jeho uvážlivé, rozhl'adené slovo si možno vypočúť aj z iných rozhlasových relácií.

Od osobnosti prof. Horeckého je neodmysliteľná jeho vedecko-organizačná činnosť dlhoročného zástupcu riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, predsedu Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV a podpredsedu Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, členstvo vo vedeckých radách vysokých škôl, členstvo (a funkcia predsedu) v početných odborných komisiách a komisiách na obhajoby kandidátskych a doktorských dizertácií, funkcie vo Vedeckom kolégiu pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení SAV aj v bývalom Vedeckom kolégiu jazykovedy ČSAV.

Želáme jubilujúcemu profesorovi Jánovi Horeckému do ďalšieho života dobré zdravie, životnú pohodu a tvorivé sily aj do ďalšej vedeckej práce na prospech slovenskej jazykovedy. Nám všetkým, jeho spolupracovníkom, priateľom, bývalým kolegom, žičíme, aby profesor Horecký bol ešte dlho prítomný medzi nami nielen svojim vedeckým dielom, ale aj nasledovaniashodnými osobnými vlastnosťami neobyčajnou pracovitosťou, vzácnou duševnou vyrovnanosťou a ochotou pomôcť a poradiť každému, kto sa naňho obráti. Ad multos felicissimosque annos!

*Klára Buzássyová*

*Jubilujúca Adriana Ferenčíková*

Začiatkom roka sme si pripomenuli význačné životné jubileum členky nášho redakčného kolektívu, vedúcej vedeckej pracovníčky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, promovanej filologičky Adriany Ferenčíkovej, CSc. Adriana Ferenčíková sa narodila 5. januára 1940 v Ležiachove, malej dedinke ležiacej uprostred Turčianskej kotliny. Stredoškolské štúdiá absolvovala v neďalekom Kláštore pod Znievom, v meste, ktoré sa do našej histórie zapísalo existenciou jedného z prvých troch slovenských gymnázií založených v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch minulého storočia. Azda aj história mesta a osudy znievskeho gymnázia, ale predovšetkým vzťah k rodnému nárečiu a slovenskému jazyku prispeli k jej rozhodnutiu študovať slovenský jazyk na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1957 — 1962). Druhým študijným predmetom popri slovenčine sa jej stala taliančina.

A. Ferenčíková ešte počas vysokoškolského štúdia spolupracovala so slovenskými



dialektológmi pri excerpovaní materiálu z Dotazníka na výskum slovenských nárečí a od roku 1961 začala pracovať vo vtedajšom Ústave slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, dnes Jazykovednom ústave L. Štúra SAV. Okrem troch rokov, keď ako lektorka slovenského jazyka pôsobila v Orientálnom univerzitnom inštitúte v Neapole a na univerzite v Ríme (1976 — 1979), zostala tomuto akademickému pracovisku verná až do dnešných dní.

Centrom bádateľského záujmu A. Ferenčíkovej hneď od vstupu na jazykovedné pracovisko boli slovenské nárečia, a to vo všetkých rovinách. Zo začiatku spolupracovala na tvorbe prvého zväzku *Atlasu slovenského jazyka* [1968] venovaného vokalizmu a konsonantizmu. Potom sa sústredila predovšetkým na výskum nárečovej syntaxe s osobitným zreteľom na časové súvetia. Výskum v tejto oblasti vyústil do vypracovania kandidátskej dizertačnej práce pod názvom *Časové podrad'ovacie súvetia v slovenských nárečiach*, ktorú obhájila v roku 1976 (jej knižná podoba vyšla r. 1986). Nárečovej syntaxi venovala pozornosť aj v ďalšom období, ako nás o tom presvedčajú názvy jednotlivých štúdií, a to nielen čisto z hľadiska stavu v slovenských nárečiach, ale aj v konfrontácii s príbuznými slovanskými jazykmi, resp. ich nárečiami. Tu možno spomenúť štúdie *Časové súvetie s významom časového zaradenia opakovaného deja* [1977], *O jednom zhodnom slovensko-poľskom syntaktickom prostriedku (Časové vety so spájacím výrazom kedy/kiedy)* [1988], *Niektoré slovensko-južnoslovanské paralely pri vyjadrovaní medzivetného časového vzťahu* [1989], *Prínos dialektológie k výskumu historickej syntaxe* [1992], *O niektorých syntaktických javoch na východoslovensko-ukrajinskom pomedzí* [1993], *Dva typy viet so všeobecným činiteľom v slovenských nárečiach (s prihliadnutím na stav v poľštine)* [1994], *Typy podrad'ovacích súvetí s podmienkovým vzťahom viet v slovenských nárečiach z porovnávacieho hľadiska* [1998], *Jazykový zemepis a diferencovanosť syntaktických javov* [1999].

Po návrate z lektorátu v Taliansku A. Ferenčíková hlavnú pozornosť sústredila na rozpracovanie otázok nárečovej lexikológie, sémantiky a lexikografie, ktoré bolo nevyhnutné skúmať pri príprave koncepcie Slovníka slovenských nárečí a neskoršie aj priamo pri koncipovaní hesiel do tohto fundamentálneho diela slovenskej nárečovej lexikografie. Zhrnutie v tejto oblasti výskumu predstavuje *Slovník slovenských nárečí - Ukážkový zväzok* [1980], ktorého spoluautorkou bola aj naša jubilantka. Výskum lexiky slovenských nárečí našiel odraz aj vo viacerých štúdiách publikovaných v jazykovedných časopisoch a zborníkoch. Spomeňme niektoré z nich: *Gramatické slová v Slovníku slovenských nárečí* [1980], *O čiastkových významoch častice až v slovenských nárečiach* [1981], *Významová*

*analýza častice azda, ozdaj z územného aspektu* [1982], *Častice vyjadrujúce pravdepodobnosť a približnosť v slovenských nárečiach* [1984], *Významová členitosť výrazových prostriedkov a geografické hľadisko* [1984], *Niektoré aspekty spracovania gramatických slov* [1986], *Vývin slovenských časových spojok kým, čím, dokiaľ, pokiaľ, zakiaľ, než, lež* [1990], *Funkcie predložky o v slovenských nárečiach* [1992], *Pohľad na slovenskú lexiku z okruhu poľnohospodárstva z historického a sociolingvistického aspektu* [1995]. Prvým vyvrcholením lexikologicko-lexikografického výskumu slovenských nárečí jubilatky bolo vyjdenie prvého zväzku *Slovníka slovenských nárečí* [1994]. Na príprave tohto diela sa zúčastnila nielen ako spoluautorka, ale aj ako členka internej redakcie, pričom pri tejto práci rovnako ako pri ostatnom dialektologickom výskume prejavila veľký zmysel pre presnosť a detail. Táto práca vydá čoskoro ďalšie plody v podobe druhého zväzku *Slovníka slovenských nárečí*, ktorého vyjdenie sa plánuje na rok 2001.

Výborné poznanie problematiky slovenských nárečí predurčilo A. Ferenčíkovú zastupovať slovenskú dialektológiu v Medzinárodnom redakčnom kolégiu *Slovanského jazykového atlasu*, ktorý zabezpečuje realizáciu veľkého výskumného projektu zameraného na konfrontáciu nárečových javov, ale aj nárečovej lexiky všetkých slovanských jazykov. Sama sa zúčastňuje na tvorbe zväzkov týkajúcich sa lexikálnej roviny.

Výsledky vedeckého bádania, ktoré A. Ferenčíková dosiahla pri výskume slovenských nárečí, našli uznanie aj v dvoch vysokých oceneniach v rámci Slovenskej akadémie vied, a to v podobe *Ceny SAV* autorskému kolektívu *Atlasu slovenského jazyka*, ktorého bola členkou [1987], a v podobe striebornej *Čestnej plakety Ľudovíta Štúra za zásluhy v spoločenských vedách* [1990].

Pri pohľade na činnosť jubilatky A. Ferenčíkovej nemožno obísť ani jej vzťah k spisovnému jazyku a jazykovej kultúre. Vždy citlivo reagovala na úroveň verejných rečových prejavov. Nezostala však iba pri pozorovaní, ale zapojila sa aj do jazykovej výchovy najširšej verejnosti publikovaním popularizačných príspevkov v dennej a periodickej tlači (napr. v *Práci*, v *Ľude*, v bratislavskom *Večerníku*, v *Nedeľnej Pravde*) i v rozhlasovej *Jazykovej poradni*. Vo svojich popularizačných príspevkoch poukazovala najmä na lexikálne bohatstvo slovenského spisovného jazyka a slovenských nárečí a na neodôvodnené opúšťanie ustálených domácich vyjadrovacích prostriedkov. Lexikálne bohatstvo slovenských nárečí prezentovala aj vo viacerých článkoch publikovaných v našom časopise. Bola inšpirátorkou

rubriky *Zo studnice rodnej reči*, do ktorej pravidelne získavala a získava príspevky a do ktorej aj sama prispela viacerými článkami: článkom *Prší, prší, len sa leje* [1992] venovanom lexike spojenej s počasím a dažďom, článkom *Osudy výrazu výrobok v slovenčine* [1993], článkom *Agáty, Doroty — zavieva ploty* [1994] venovanom lexike zviazanej so zimným počasím a mrazom, článkom *Pripodobnenie človeka k zvieratú v slovenčine* [1995], článkom *Pekná reč zvoní ako zvon* [1996] o nárečových frazeologizmoch so slovami *zvon, zvonit'*, článkom *Konopa, konopa, zelená konopa, ktože mi dnes večer na oblok zaklopá* [1999] o slove *konopa* v spisovnej slovenčine a v slovenských nárečiach a jeho odraze v slovenských chotárnych názvoch.

Ako sme spomenuli na začiatku, druhým študijným predmetom jubilatky počas vysokoškolského štúdia bola taliančina. Štúdium tohto jazyka nebolo iba formálne, ale naopak, prinieslo ovocie pre celú našu kultúru. Výbornú znalosť taliančiny uplatnila pri prekladaní význačných básnických, prozaických a iných diel talianskych autorov. Spomeňme aspoň niektoré preklady: L. Pirandello: *Svadobná noc a iné poviedky* (1967), *Sardínske a friulske uspávanky* (1976), F. de Holanda: *Rozhovory s Michelangelom* (1976), *Múdra Katarína. Sicílske rozprávky* (1982). Doterajším vyvrcholením tejto činnosti jubilatky je preklad známeho historického románu Umberta Eca *Meno ruže* (1991). Za prekladateľské majstrovstvo, ktoré vyžaruje z tohto slovenského prekladu, dostala A. Ferenčíková v roku 1991 *Cenu Jána Hollého za umelecký preklad*.

Pri význačnom životnom jubileu želáme Adriane Ferenčíkovej pevné zdravie a do ďalšieho života veľa síl a energie na splnenie všetkých predsavzatí zviazaných najmä s výskumom slovenských nárečí.

*Matej Považaj*

*Nad rozhovormi vzdelaných a múdrych*

|KOREC, J. Ch.: Spomínam, premýšľam, vyznávam. Rozhovory s kardinálom.  
Bratislava, Lúč 1999. 368 s.|

Keď sa povie slovo *rozhovor*, zvyčajne si predstavíme stretnutie dvoch alebo viacerých ľudí, ktorí sa zhovárajú o najbežnejších veciach každodenného života. V knihe s podtitulom *Rozhovory s kardinálom* však nejde o takýto rozhovor. Za rozhovor alebo dialóg (uprednostňujeme prevzatý termín *dialóg* používaný v terminológii štylistiky) sa totiž nepokladá iba to, čo sa už o dialógu povedalo, ale napr. aj prastarý spôsob odovzdávania a získavania poznatkov, ako ho reprezentujú platónske alebo sokratovské dialógy. (Jeden z nich — Platónov dialóg *Kratylos* — rieši aj základný jazykovedný problém: vzťah obsahu a formy v jazyku.) Tento spôsob sa nazýva *heuristický* alebo *sokratovský dialóg* (porov. J. Mistrík, *Štylistika*, 1985, s. 366). Jestvujú však aj ďalšie druhy dialógov. V publikácii, ktorú predstavujeme, máme do činenia s *interogatívnym dialógom* (lat. *interrogare* znamená „pýtať sa, dopytovať sa“), t. j. s dialógom, v ktorom jedna osoba dáva otázky a druhá na ne odpovedá. Účastníkmi dialógu sú v tomto prípade dve významné osobnosti nášho kultúrneho života — literárny vedec a estetik, univerzitný profesor Július Pašteka ako ten, čo otázky kladie, a Jeho Eminencia kardinál Ján Chryzostom Korec ako ten, čo na ne odpovedá. Otázky a odpovede sú v takom vzťahu, aký je medzi nadpisom článku a vlastným článkom. Zjednodušene: krátke, iba niekoľkoriadkové otázky a podľa potreby dlhšie alebo dlhé, neraz viacstranové odpovede.

V dialógu sa za celkom prirodzenú, ba neodmysliteľnú pokladá logická a formálna nadväznosť replík opytujúceho a opýtaného. Tu na rovine výrazu opýtaný uvádza svoje repliky (odpovede) rozmanitým spôsobom. Zachytáva sa — napríklad — kľúčového slova opytujúceho a začína ním vlastnú repliku: *Ako ste prijali biskupské svätenie v takom mladom veku?* — *Biskupské svätenie... Na rozhodnutie som mal v danej nebezpečnej situácii prenasledovania necelé dva dni* (s. 18); *Keď prišli krušné časy vášho života... nestrácali ste vieru v človeka?* — *Krušné časy... Začali sa vo februári 1948* (s. 22). V úvode ďalších replík sa opýtaný obracia na opytujúceho zovšeobecnením konkrétnych jednotlivostí otázky (*Pýtate sa ma, žiaľ, na veci, na ktoré sa len dosť matne pamätám*, s. 76), oceňuje zvedavosť opytujúceho (*Vidím, že ste vytrvalý v otázkach náboženského myslenia*, s. 77). Opýtaný niekedy uvádza svoju repliku deliberatívnou (uvažovacou) otázkou, ktorú kladie sebe, resp. aj sebe (*Terajší stav literatúry a kultúry vôbec?*, s. 100), inokedy odpoveďou vstupuje in medias res (*Za hranicami sme mali mnoho teológov*, s. 96; *V roku 1950 boli zlikvidované všetky kláštory v celej ČSR*, s. 102) a ešte ďalšími štylisticky diferencovanými postupmi. Spomíname to preto, že sa takto pripamätáva či simuluje živý, nepripravený dialóg, čo je v pripravenom interogatívnom dialógu vítané osvieženie textu. Pravdaže, takto sa v texte osviežujú nielen vstupy replík, ale aj konektory uprostred odpovedí: *Možno sa zdá, že odbočujem od otázky* (s.

45); *K vašej podotázke, v čom by sa žiadalo pokračovať v začatej línii* (s. 81); *Čo tomizmus? Plnil určitú osožnú úlohu v Cirkvi*, (s. 85). Zriedkavejšie používa podobné postupy opytujúci: *Vidieť, že začierate dobre hlboko. Idete na veci dôkladne a krok za krokom* (s. 212).

Odpovede pána kardinála priťahujú pozornosť aj ďalšími výraznými jazykovými a štylistickými vlastnosťami, medzi ktorými treba opätovne vyzdvihnúť priehľadnú stavbu vety a jej jednoduchosť (porov. *Kultúra slova*, 25, 1991, s. 313 — 315). To umožňuje percepciu textu aj čitateľovi so základným vzdelaním, ak sa zaujíma o otázky, na ktoré odpovedá najvyšší predstaviteľ katolíckej cirkvi na Slovensku. Aspoň jeden príklad za ne jeden podobný: *On sám [Ježiš] sa zaujímal o chudobných opravdivo a všade. Chudobnému treba dať chlieb, treba ho zaodieť, uzdraviť a prehovoriť s ním ľudské slovo. A treba ho povzbudiť k dôvere a viere. Chudobní sú zvlášť milí Bohu* (s. 246). Za jednoduchosťou však dosť často nachodíme stopy štúdia filozofie a akiste aj jazyka svätého Tomáša Akvinského, ktorý s obľubou podával svoje myšlienky pomocou protikladných dvojíc, stupňovania a pod., čo sa ukazuje nielen ako štylistický efekt, lež aj argumentačne efektívne, t. j. prospešné na presvedčanie: *No k obrazu Ježiša patria aj jeho prorocké črty pevnosti, priamosti, ba rovno bojovnosti. Keď treba, Ježiš spája pokoru s rýznosťou a vládňosťou so schopnosťou necúvať, ba ak je to potrebné, aj zaútočiť. Ale vždy a vo všetkom ho vedie nie taktika a vášeň, ale láska...* (s. 247).

Výraznou črtou odpovedí je funkčné využívanie prísloví, sentencií, paradoxov a pod., dosť často uvádzaných po latinsky. Napríklad v súvislosti s čítaním a chápaním evanjelia čítame v knihe toto: *Niektorí humanisti... si myslia, že z evanjelia si môžu vybrať ľudskosť a ostatné môžu zahodiť. Stavajú tým však voz pred kone* (s. 250); o pôsobení veriacich v ľudskej spoločnosti sa dočítame: *Veriaci človek nemá byť zbeh, nemá utekať pred problémami času, v ktorom žije* (s. 338); o postoji príslušníkov národného spoločenstva k minulosti sa z odpovedí dozvedáme: *Je omyl a chyba, ak v mene slobody, demokracie či pokroku bojujú niektorí proti každej tradícii a ak ňou pohrdajú* (s. 339). Pri latinských citátoch treba osobitne vyzdvihnúť, že sa zásadne uvádza ich slovenský preklad, čo je dôležitý ústretový krok k najširším vrstvám čitateľov, ako aj to, že latinské citáty samy osebe niekedy nesú zaujímavú sekundárnu informáciu, ktorú už netreba sprostredkovať samostatne. Ak sa napr. z rozhovoru s pápežom Pavlom VI. citujú uznanlivé slová *Rectissime dixisti, rectissime dixisti: secundum conscientiam et cetera Deus providebit* — *Veľmi dobre, veľmi dobre ste povedali: podľa svedomia a o ostatné sa Boh postará* (s. 160), je jasné, že pápež sa rozprával s pánom kardinálom po latinsky. Inokedy je latinský citát zhrnutím predchádzajúcich myšlienok alebo

úvah (napr. úvaha na širokú tému *čo je človek* obsahuje sentenciu *Homo est quodammodo omnia — Človek je istým spôsobom všetko*, s. 320). Do vyznania o sile svojej viery v Boha začleňuje varovný výrok svätého Pavla *Qui stat, videat, ne cadat — Kto stojí, nech si dáva pozor, aby nepadol* (s. 36). Prostredníctvom podobných citátov sa odkrýva hĺbka poznania Svätého písma, inokedy dôkladná filozofická a teologická erudícia.

V odpovediach sa nachodí málo citovo príznakových jazykových prostriedkov, hoci to, čo odpovedajúci prežil — prenasledovanie, žalárove, siahanie na život, znevažovanie za totality aj za tzv. demokracie — by sa oprávnene mohlo opísať aj silnými slovami a nemohlo by sa to opýtanému zazlievať. Pán kardinál sa však k nim neuchyľuje, vystačí s citovo neutrálnym výrazivom. Napriek tomu z daktorých formulácií presvitá spravodlivé rozhorčenie (*Čo stváral Napoleon na vrchole svojej moci s pápežom Piom VI. — vláčil ho po väznicich a nechal ho mrznúť*, s. 25; *Národ kráčal takmer po cirkusovom lane smrteľného nebezpečenstva. Ale národ predsa žil a zachoval si v podstate aj svoju súdržnosť a dušu. Jednotliví zradcovia neboli národom*, s. 108). Citovo príznakové prostriedky sa pochopiteľne používajú na vyjadrenie veľkého prekvapenia (*Myslel som si, že spadnem z nôh*, s. 130) a v ďalších exponovaných situáciách.

Na limitovanom priestore sa nedajú detailne zachytiť výrazové prostriedky, na ktorých opýtaný stavia svoje odpovede. Treba sa však aspoň krátko pristaviť aj pri obsahu odpovedí, t. j. vystriedať odpoveď na otázku *Ako?* s odpoveďou na otázku *Čo?*

Opytujúci rozprestrel svoju „zvedavosť“ do sto zhustene formulovaných otázok, z ktorých je viditeľné, že ich formulovala osobnosť s rozsiahlymi vedomosťami o kresťanstve, o cirkvi, o slovenskom národe, jeho dejinách, kultúre, umení, vlastnostiach. A pravdaže, vedec disponujúci dostatkom informácií o životných osudoch, literárnom diele a pastoračnej práci opýtaného. Preto mu v malej črte k veľkému jubileu — kniha bola vydaná pri príležitosti 75. narodením kardinála Korca — oprávnene pririekol titul *ukazovateľ a učiteľ ciest* (s. 5). Tento ukazovateľ a učiteľ vo svojich odpovediach určuje presnú diagnózu morálneho stavu sveta: *Zlo dosahuje dnes také rozmery, ktoré očividne často prevyšujú čisto ľudské možnosti. Dnes sa prejavuje zlo priam satanské — celkom istotne v tzv. „satanizme“* (s. 161). Ďalej podáva spoľahlivé informácie o katolíckej cirkvi na Slovensku a vo svete; pre tých, čo napádajú cirkev pre absenciu demokracie vnútri jej inštitúcií, bude veľkým prekvapením informácia na s. 168 o príprave a priebehu rokovaní kardinálskeho zboru. Zaujíma stanovisko ku

kresťanskosti našej kultúry a konštatuje, že mnohí nemajú „slovo pravdy pre nič kresťanské, potom pre nič slovenské a tak ani pre nič ľudské“ (s. 99). Obhajuje pozitívny vzťah jednotlivca k národu, z ktorého jednotlivec pochádza (s. 47 n.). Rozpráva o písaní svojich kníh, ktorých sú desiatky a ktoré vyšli v pozoruhodne vysokých nákladoch, niektoré aj v ďalších vydaniach, daktoré aj v prekladoch do iných jazykov. Podáva správy o svojich zahraničných cestách, o konferenciách, prednáškach, cirkevných slávnostiach atď. Z toho vidieť, že život najvyššieho predstaviteľa katolíckej cirkvi na Slovensku je preplnený mnohorakými povinnosťami a že celebrowanie slávnostnej omše občas aj pred televíznymi kamerami je iba zlomok kardinálových aktivít. (Mimochodom najmä pre toto sa cirkvi vyčíta prepych a triumfalizmus; zabúda sa pritom na charitu, šírenie vzdelanosti, urovnávanie konfliktov atď.)

O literárne dielo píšeuceho kardinála a prvého slovenského kardinála žijúceho na Slovensku — treba si uvedomiť, že iní kardináli slovenského pôvodu pôsobiaci na Slovensku boli kardinálmi bývalého Uhorska — je značný záujem. Možno predpokladať, že aj tieto rozhovory vyjdú v ďalšom vydaní, v ktorom rozvážne formulovaný, štylisticky jemne vybrúsený a redakčne starostlivo pripravený text nebudú rušiť niektoré priestupky proti jazykovej kultúre, ako sú napr. slová *odozva* (s. 65), *výtečník* (s. 117), *zakymácať* (s. 161), *zmäkčilosť* (s. 253) alebo niektoré predložkové spojenia (*po stránke vzdelania* na s. 108, *cestou filozofie* na s. 230, *mimo tento svet* na s. 336), takže text bez výhrad odobrí aj najprísnejší strážca spisovnej slovenčiny.

Za priliehavým názvom *Spomínam, premýšľam, vyznávam* stojí dobrý rozprávač, vysoko vzdelaný teológ a filozof, hlboko veriaci človek, ktorý má o čom rozprávať, vie nad čím premýšľať a aké hodnoty vyznávať. Hodnovernosť jeho replík v interogatívnom dialógu však garantuje nielen rozprávačské umenie, štylizačná zručnosť, vzdelanosť a múdrosť rozumu, ale aj biblická múdrosť srdca. Harmonické sklbenie všetkých uvedených vlastností robí z jubilujúceho kardinála najvýznamnejšiu osobnosť novodobých dejín Slovenska. Kniha s podtitulom *Rozhovory s kardinálom* môže presvedčiť aj usvedčiť každého pochybovača a nežičlivca.

*Ivan Masár*

## *Jazyková prechádzka po dávnoveku*

(SKLADANÁ, J.: Slová z hlbín dávnych vekov. Bratislava, Grand Multitrade 1999. 206 s.)

Takýmto nadpisom možno charakterizovať súbor menších výkladových útvarov (ich žánrové zaradenie nie je tu dôležité), ktoré vyšli nedávno pod názvom *Slová z hlbín dávnych vekov*. Ich autorkou je J. Skladaná, ktorá čitateľov pozýva na „zaujímavú, trochu dobrodružnú, trochu tajomnú prechádzku po dejinách nášho jazyka i našej spoločnosti, pričom často zijdeme na návštevu do dejín iných krajín a iných jazykov, ktoré zanechali u nás doma svoju výraznú pečať“ (4). Lebo ide „o také slovné spojenia, ktorých pôvod sa nedá vysvetliť bez toho, aby sme si neurobili aspoň malý exkurz do histórie, mytológie, Biblie, povestí či iných prameňov“ (3).

Nemá zmysel uvádzať tu všetky skúmané slová a spojenia slov (frazémy), uvádzajú sa v počte vyše osemdesiat v obsahu knižky. Treba však poznamenať, že väčšina z nich bola publikovaná postupne v časopise *Historická revue* v rokoch 1992 — 1999. Chceli by sme tu skôr upozorniť na spôsob, ako sa čitateľovi na avizovanej prechádzke podávajú a osvetľujú jednotlivé fakty.

Základným spôsobom je tu rozprávanie a vysvetľovanie, ktorým vzniká príbeh a výklad. Príbehom sa obyčajne osvetľujú propriálne frazémy (založené na vlastných menách), charakterizované nejakou postavou, kým pri apelatívnych frazémach (založených na apelatívach, všeobecných menách) sa uplatňuje vysvetľovanie, výklad.

Ako typický príklad možno uviesť príbeh hrdinu homérskeho eposu *Odysea*. Opisuje sa jeho pôvod (bol itackým kráľom), najmä však jeho účasť na trójskej vojne (bol najlepším radcom hlavného veliteľa); po dobytí Tróje Grékmi sa vracal do vlasti, padol do zajatia jednookých Kyplopov, ale ľstivo unikol priviazaný pod bruchom barana). Týmto úskokom príbeh vrcholí a dáva podnet na vznik frazémy *ľstivý ako Odyseus*. Cesta plná útrap a nebezpečenstiev, ktorú prekonal pri návrate, dala zasa podnet na vznik frazémy *prejsť svoju Odyseu*.



O tom, že ide skutočne o príbeh ako základný kompozičný prvok, svedčí aj záverečná poznámka o Odyseovej vernej, trpezlivo čakajúcej manželke Penelope, ktorá sa výslovne zakončuje výrazom „ale to je už ďalší príbeh“ (174). Hoci to znie ako prísľub, osobitný príbeh o Penelope sa v súbore nenachádza.

Záľuba v príbehoch sa prejavuje aj v uvádzaní dvojitých príbehov, dvojpríbehov v jednom útvare. Tak sa hovorí o boháčoch Krézovi a Rothschildovi, o Sibyle a Pýtii, ale aj o dvoch zradách (v príbehu o Judášovi, ktorý bozkom zradil svojho učiteľa Ježiša, ako aj v príbehu o Ezauovi, ktorý za misu šošovice zradil svojho brata Jakuba). Dokonca sa takýmto dvojpríbehom ukazuje, že v biblickom rozprávaní ide o dvoch Lazárov — o úbohého žobráka a o bohatého Ježišovho priateľa.

Podobne sa vo výklade o bartolomejskej noci pripomínajú aj dve ďalšie noci — noc dlhých nožov a krištáľová noc. V prvom prípade ide o vraždenie hugenotov na sviatok sv. Bartolomeja (r. 1572), v druhom o vyvraždenie vlastných stúpcov A. Hitlerom (r. 1934) a v treťom o protižidovský pogrom v Nemecku (r. 1938).

Ako vidieť z uvedených príkladov, hrdinami príbehov sú postavy z gréckej mytológie a z Biblie. V súvislosti s nimi ide o také frazémy ako *Achillova päta*, *Ariadnina niť*, *Augiášov chliev*, *Prokrustova posteľ*, *Damoklov meč*, *Šalamúnova múdrosť*, *trpezlivý Jób*. Dobrým autorkiným prínosom je, že k jednotlivým „titulným“ frazémam pripája synonymné, blízke alebo podobné frazémy z iných prameňov. Napr. pod heslom *Ariadnina niť* sa pripájajú frazémy *tiahnuť sa ako červená niť*, *premoknúť do nite*. resp. so slovom *nitka* — *nenechať suchej nitky na niekom*, *život visí na nitke*. Po príbehu o Dávidovi a Goliášovi sa pripájajú frazémy *pravý opak*, *deň a noc*, *každý z iného cesta*, *nebotýčny*, *priepastný rozdiel*, *nebo a zem*, *ako sto a jeden*.

Dobrým prínosom je aj úsilie autorky sledovať ohlas v literatúre a vo výtvarnom umení. Napr. príbeh o Lazárovi oživa u nás v Kyrmezerovej dráme O boháčovi a Lazárovi, príbeh o Ikarovi nachádza ohlas u J. Vrchlického Ikar, V. Roya Náš Ikar (o M. R. Štefánikovi), Š. Žáryho Ikar večne živý, príbeh márnوترatného syna stvárnil maliari Rubens a Rembrandt, literárne A. Gide.

K starovekým príbehom sa niekedy uvádzajú domáce paralely. Napr. k frazému *danajský dar* sa uvádza z rozprávky *dar — nedar*; k *Prokrustovej posteli* sa uvádza naša *Matajova postel'*, české *Záhořovo lože*.

Druhú širokú tematickú oblasť tvoria v knižke výklady o niektorých fyzických javoch z bežného života alebo z dejín. Pozornosť sa venuje napr. folklórnym javom z obdobia Vianoc, fašiangov, Veľkej noci, stopám po tureckej nadvláde v strednej Európe, ale aj napr. symbolike farieb (*čierne, ružové okuliare*). Na obdobie Vianoc sa viažu také výrazy ako *Kračún* (žiaľ, bez pokusu o výklad, etymológiu), *Vilija* (vigília), *Hody*, *Sviatky*, ale aj *Dohviezdny večer*; frazéma *najesť sa ako sedliak na Vianoce*. V súvislosti s Veľkou nocou pri opise niektorých zvykov sa poukazuje na mená sviatkov: *Kvetná nedeľa*, *Zelený štvrtok*, *Biela Sobota*, *Veľký piatok*. Treba tu však upozorniť na nesprávny výklad názvu *Zelený štvrtok*, resp. na domnienku, že tento štvrtok bol tak pomenovaný ako pripomienka Kristovho príchodu do Jeruzalema, pri ktorom ho obyvatelia víтали so zelenými olivovými ratolesťami. Tento príchod sa v katolíckej cirkvi pripomína na *Kvetnú nedeľu* (v latinčine *Dominica in Palmis*) osobitným obradom a svätením ratolestí (bahniatok). *Zelený štvrtok* (lat. *Coena Domini — Večera Pána*) je spomienkou na Poslednú večeru, resp. na ustanovenie Najsvätejšej sviatosti. Sobotňajšie obrady sa síce končia slávením Vzkriesenia, ale začínajú sa nie v predpoludňajších hodinách, ale skoro ráno (svätenie ohňa, paškálu, krstnej vody).

V súvislosti s Vianocami treba pripomenúť, že na fakte troch omší nejde o zachovanie alebo odraz nejakého osobitného rítu. Všetky tri omše sú normálne (niekedy sa označujú aj ako *anjelská — polnočná, pastierska a veľká*). Rozdiel je len v tom, že v starom Ríme sa *pastierska omša* slávila v kostole Panny Márie pri jasličkách (in Praesepe).

Z hľadiska kompozície treba upozorniť na využívanie rámcových zložiek úvodu a záveru. Nadpisy majú bežnú orientačnú funkciu (napr. *Danajský dar*, *Achillova päta*, *Kolumbovo vajce*, *Psí tridsiatok*). Niekedy sa formulujú ako otázka, na ktorú hneď nadväzuje výklad (*Čo značí ísť do Canossy*, *Chcete byť bohatý*, *Prečo meruôsmy*, *Stratili ste hlavu*), niekedy majú formu citátov (*Hic sunt leones alebo Tu sú levy*, *Chlieb náš každodenný*, *Na Tri krále o krok ďalej*).

Osobitne treba spomenúť špecifické mottá k niektorým výkladom. Sú dosť zriedkavé,

ale práve preto nápadné. Ako motto napr. slúži obsah opery Blúdiaci Holanďan, inokedy citát z Biblie (*veru, veru, hovorím vám, jeden z vás ma zradí*), citát z Piesne piesní. Krajným prípadom motta je celá pieseň v češtine o Dávidovi a Goliášovi od J. Ježka, J. Voskovca a J. Wericha. Je to vlastne prerozprávanie základného príbehu.

Záver nebýva osobitne vyznačený; uvádzajú sa v ňom napr. paralelené frazémy, prípadne výskyt v iných jazykoch. Zriedkavo tu autorka vyslovuje nejaké poučenie, želanie. Napr. výklad o *Hic sunt leones* sa končí slovami „Bolo by však najlepšie, keby sme najprv odstránili tieto biele miesta v každodennom živote, vo vzťahoch medzi ľuďmi, kde ešte často úporne kraľujú levy“ (64). Alebo na s. 70 o boháčoch: „Pripomeňme si slová Aténčana Solón, ktorý nechcel Kréza uznať za najbohatšieho a najšťastnejšieho z ľudí, pretože ľudský osud je nestály a peniaze, bohatstvo neznamenajú všetko. Mal múdry Solón pravdu?“. Na s. 147 po výklade o psom tridsiatku: „Veríme, že sa v budúcnosti budeme s týmito spojeniami v pôvodnom význame stretávať čo najmenej, a ak, tak iba v literatúre a v historických prameňoch“.

Na týchto citátoch vidieť aj celkový rozprávačský štýl autorky: ide o rozprávanie v prvej osobe množného čísla zahŕňajúce čitateľov, akoby sa tým zdôrazňovalo ich úvodné pozvanie na prechádzku po dejinách.

Na záver treba povedať, že nielen jazykom (svedomitým dodržiavaním normy, ale aj dôslednosťou pri uvádzaní latinských citátov, bez nedopatrení v grafike i gramatike, ktoré sú časté pri zaobchádzaní s latinčinou), a nie v poslednej miere aj sympatickou grafickou úpravou a využitím mnohých ilustrácií sa recenzovaná knižka J. Skladanej dobre zaraďuje do radu publikácií, ktoré nepochybne budú pomáhať pri zvyšovaní jazykovej kultúry aj poznávaním na pohľad okrajových zložiek.

*Ján Horecký*

*Nový slovník rusko-slovenskej frazeológie a príslovi*

(DOROTJAKOVÁ, V. — ĎURČO, P. — FILKUSOVÁ, M. — PETRUFOVÁ, M. —

MALÍKOVÁ, M. O.: Rusko-slovenský frazeologický slovník. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1998, 670 s.)

Takmer po desiatich rokoch od svojho dokončenia vyšlo v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve vzácne lexikografické dielo, dlhoročná práca autorského kolektívu slovenských lexikografov z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za spolupráce moskovskej redaktorky z vydavateľstva Russkij jazyk N. Trojepoľskej. Slovník sa koncipoval v rokoch 1986 — 1991. Nový slovník je prvým rozsiahlejším spracovaním ruskej a slovenskej frazeológie v špecializovanom slovníku.

V súťaži o cenu Slovník roku 1999 nový *Rusko-slovenský frazeologický slovník* získal čestné uznanie poroty ako „technicky i lexikograficky dobre spracovaný slovník, predstavujúci cenný príspevok k obohateniu dvojjazyčnej frazeológie — popolušky lexikografie“. Slávnostné odovzdanie čestného uznania sa uskutočnilo v Zichyho paláci v Bratislave 30. septembra 1999 na Medzinárodný deň prekladu. Medzinárodný deň prekladu pred rokmi vyhlásila Medzinárodná federácia prekladateľov FIT, ktorá za patróna prekladateľov vybrala sv. Hieronyma. Sv. Hieronym (340 — 420) bol kňaz a cirkevný učiteľ dalmátskeho pôvodu, ktorý preložil Bibliu z gréčtiny a hebrejčiny do latinčiny. Za vznik Vulgáty, na mnoho storočí oficiálne uznávaného prekladu Biblie do latinčiny, vďačí celá európska kultúra sv. Hieronymovi. Sv. Hieronym zomrel v Betleheme a jeho telesné pozostatky preniesli do baziliky Santa Maria Maggiore v Ríme.

Rusko-slovenský frazeologický slovník obsahuje približne 5000 ruských frazeologizmov a asi 750 ruských prísloví, ktoré tvoria špecifickú súčasť frazeológie. Toto vybrané bohatstvo ustálených spojení autori adekvátne pretlmočili do slovenčiny, čo najviac ocenia najmä naši prekladatelia z ruskej umeleckej literatúry. Slovník je určený širokému okruhu záujemcov, študentom i pedagógom ruského jazyka, čitateľom ruskej literatúry a predovšetkým prekladateľom z ruštiny. Nový slovník je cenným prínosom k lepšiemu poznaniu výrazového bohatstva ruského i slovenského jazyka.

Vo frazeológii sa prejavuje spätosť jazyka a myslenia i spôsob života národa. Ovládanie jazyka iného národa nie je úplné bez poznania jeho frazeológie a prísloví. Frazeológia je najšpecifickejšou oblasťou každého prirodzeného, živého jazyka. Vyvíjala sa hneď so

vznikom jazykov. Kultúrne centrá antickej epochy vytvorili v Európe jednotný civilizačný celok na kresťanskom základe. Podkladom boli indoeurópske národy a ich jazyky. Na tomto základe a spoločnom osude sa vytvorilo a vzrastalo vedomie spoločnej kultúry. Vo frazeologizmoch, prísloviach a porekadlách je uložená odveká múdrosť vyžarujúca najlepšie myšlienky, ktoré sa pomocou nich šírili. Frazeológia vypovedá o dávnej minulosti, o nepísaných zákonoch a zvykovom práve, o spravodlivosti, o ľudskej psychike, o vzťahu dobra a zla. Obrazne pouča a pripomína, že zlo býva potrestané. Mnohé z frazeologických jednotiek prežili až niekoľko tisícročí v nezmenenej podobe a žijú dodnes takmer vo všetkých jazykoch. Najstaršie z nich sa zachovali na sumerských klinopisných pálených tabuľkách.

Spracovanie, t. j. usporiadanie frazeologických jednotiek do slovníka, a ešte k tomu do dvojjazyčného slovníka, nie je jednoduchá práca. Už sám výber z ohromného množstva predstavuje problém zohľadnenia jednotných hľadísk. Ďalším veľkým problémom je koncepcia spracovania heslovej state, jej obsahovej a formálnej podoby. No zo všetkých menovaných (i nemenovaných) koncepčných problémov nepochybne najtvrdším orieškom je preklad ruských frazeologických jednotiek do adekvátnej slovenskej podoby, teda nájdenie slovenských ekvivalentov. Autori slovníka vďaka svojej mnohoročnej lexikografickej skúsenosti zvládli tieto problémy na neuveriteľne vysokej profesionálnej úrovni. Ich dielo je skvostom slovenskej dvojjazyčnej lexikografie.

Heslová stať v Rusko-slovenskom frazeologickom slovníku obsahuje vlastné heslové slovo, čiže záhlavie, ktoré tvorí ruská frazeologická jednotka, potom nasleduje štylistické hodnotenie (keďže väčšina frazeologizmov patrí do hovorovej vrstvy, v slovníku sa kvalifikátorom neoznačujú, kvalifikátor sa uvádza iba pri knižných a silno príznakových frazeologizmoch, ako napr. expresívnych, pejoratívnych, vulgárnych atď.); za štylistickým kvalifikátorom je preklad heslového slova, čiže slovenský ekvivalent a nakoniec (pri väčšine) aj príkladová časť, čiže exemplifikácia.

Heslá sú v slovníku usporiadané abecedne, predovšetkým podľa plnovýznamových komponentov frazeologizmov. To značí, že frazeologickú jednotku možno nájsť pri ktoromkoľvek z jej plnovýznamových komponentov, spracovaná je však len pri jednom, tzv. kľúčovom komponente v príslušnom tvare. Pri ostatných plnovýznamových komponentoch je uvedený odkaz na heslo, pri ktorom je frazeologizmus spracovaný, preložený. Autori za heslové slová použili nie základné tvary slovných druhov (ako napr. nominatív podstatných

alebo prídavných mien, infinitív sloviess, alebo plné tvary prídavných mien), ale podobu slova, ktorá sa vo frazeologizme vyskytuje, čo je z hľadiska rýchlej orientácie v slovníku veľmi praktické riešenie.

Slovník rozlišuje menné a slovesné frazeologické jednotky podľa toho, ktoré slovo je v nich gramaticky určujúce. To je ďalšia pomôcka, ako treba hľadať v slovníku: pri menných frazeologických jednotkách, ako napr. *zolotoje dno* (zlaté dno), *mameňkin synok* (mamičkin synáčik) je frazeologická jednotka spracovaná pri podstatnom mene *dno*, *synok* a pri prídavnom mene *zolotoje*, *mameňkin* je odkaz na miesto, kde je frazeologizmus spracovaný. Podobne je to pri slovesných frazeologických jednotkách, ako napr. *marat' bumagu* (kaziť, ničiť papier), *marat' (pačkat') ruki* (špiniť si ruky); pretože tu je určujúcim sloveso, obidve frazeologické jednotky sú spracované pod heslom *marat'* a pri heslách *bumaga* a *ruka* je len odkaz. Ustálené prirovnania typu *kak dve kapli vody* (podobat' sa ako vajce vajcu) sa spracúvajú spravidla pri podstatnom mene, v tomto prípade pri hesle *kapl'a*, ale ak by ho používateľ hľadal pri hesle *voda*, nájde tam odkaz na príslušné heslo. Pri tomto usporiadaní sa nemôže stať, že používateľ niečo nenájde. Ustálené spojenia zložené z neplnovýznamových slov sú spracované pri funkčne určujúcom slove, napr. *vot ješčo* (ale ba!) pri *vot*, *tak i jest* (veru tak) pri *tak*. Slovesné frazeologické jednotky sú spracované pri tvare nedokonavého vidu heslového slov(es)a, pravda, ak sa v takomto tvare používajú, pričom za lomkou sa uvádza i dokonavý tvar, napr.: *brať/vziať primer* (brať si/vziať si príklad). Pri tvare dokonavého vidu slovesnej frazeologickej jednotky sa uvádza odkaz na nedokonavý variant, napr. pri *dat' slovo* (dať slovo) je odkaz na *dávať* (dávať). Fakultatívne členy frazeologizmov, ktoré možno vynechať bez toho, aby sa zmenil ich základný význam, uvádzajú sa v lomených zátvorkách, napr. *zabirat'/zabrat' <svoji> ruki* (dostať do svojich rúk) alebo *ot <vsej> duši* (z celej duše). Mimochodom, v týchto prípadoch mohli byť aj slovenské fakultatívne členy (svojich a celej) v lomených zátvorkách, ako v ruštine. Lexikálne a morfológické varianty sa uvádzajú v okrúhlych zátvorkách, napr. *do glubiny duši (serdca)* do hĺbky duše (srdca).

Pri ruských frazeologizmoch sa uvádza gramatická väzba a v prípade potreby typické alebo záväzné okolie, napr. *pod nos (bormotať, bubniť, burčať ap.)* pod nos, popod nos (šomrať si, hundrať si, odriekať ap.). Možno to mohlo byť skôr obrátene, lebo frekventovanejšie a prirodzenejšie poradie je (šomrať si ...) pod nos; rovnako to platí i v prípade *pod rukoj*, kde v slovenčine by znelo prirodzenejšie, nenútenejšie poradie: (byť, nachádzať sa, mať ap.) po ruke, pri ruke, naporúdzi. Nenarúšalo by to celkovú koncepciu

slovníka, lebo v mnohých iných prípadoch je to tak, napr. *prosiť sa na jazyk tisnúť sa* (tlačiť sa, drať sa) na jazyk.

Heslová stať obsahuje aj ilustráciu použitia ruského frazeologizmu. Sú to ukážky z beletrie alebo tlače, ktoré sa neprekladajú. Pri každej citácii je uvedené meno autora, názov diela alebo iný prameň. Za nedostatok považujeme, že mená citovaných autorov nie sú kompletne, mali sa uviesť iniciálky pri všetkých (uvádzajú sa iba na rozlíšenie, napr. L. N. Tolstoj a A. N. Ostrovskij). Pri menách menej známych spisovateľov, ako sú *Katajev* (Ivan Ivanovič a Valentin Petrovič), *Koževnikov* (Aleksej Venediktovič a Vadim Michajlovič), *Vasiliev* (Boris Lvovič a Pavel Nikolajevič a pod.) používateľ neruštínar nemusí vedieť, o ktorého z nich ide.

Určité rozpaky alebo aspoň rozkolísanosť badať v prípade frazeologizmov, ktorých komponentom sú slová *Boh/boh*, *Boží/boží*. Často sú kvalifikované ako zastarané a písanie uvedených slov je v nich striedavo, nejednotné s malým a veľkým začiatočným písmenom. Mohli by sme na to uviesť veľa príkladov. To sa vzťahuje aj na príslovia, ktoré tvoria osobitnú časť slovníka.

Aj príslovia sú usporiadané v abecednom poradí, a to podľa prvého komponentu. Spracovala ich Mária Oľga Malíková. Vybrala najznámejšie a najpoužívanejšie ruské príslovia, ktoré sú v zátvorkách vysvetlené a doplnené slovenskými ekvivalentmi. Ak slovenské ekvivalenty nezodpovedajú úplne ruským prísloviám, sú označené znakom približnosti  $\approx$ . I v tejto časti slovníka sa využívajú odkazy pri sémanticky úplne totožných prísloviach. Ak sa však v niektorých vyskytujú i len malé sémantické odtienky, uvádzajú sa samostatne.

Nový *Rusko-slovenský frazeologický slovník* je cenným prínosom do dvojjazyčnej lexikografie a praktickou pomôckou pre prekladateľov z ruskej literatúry. Bohatstvo frazeologizmov a prísloví, ktoré spracúva, nenájde používateľ v iných, všeobecných slovníkoch. Autorský kolektív slovníka, z ktorého už, žiaľ, dve členky, vynikajúce lexikografky Viktória Dorotjaková a Mária Filkusová, nie sú medzi nami, nám zanechal neoceniteľné dedičstvo.

## SPYTOVALI STE SA

**Zmluva o diele, nie zmluva o dielo.** — Z listu Mgr. Márie Orlikovej z redakcie Obchodného vestníka: „Dosiaľ sme v textoch zverejňovaných v Obchodnom vestníku používali spojenie *zmluva o diele*. V zákonoch Národnej rady Slovenskej republiky, okrem iného aj v Obchodnom zákonníku, sa však používa podoba *zmluva o dielo*. Keďže v našich textoch nešlo o priame citácie zákonov, iba o pomenovanie určitého typu zmluvy, používali sme gramaticky správnu väzbu *zmluva o diele*, tak ako to potvrdzuje aj Krátky slovník slovenského jazyka (Bratislava, Veda 1997) na s. 912 pri hesle *zmluva*. Začiatkom roka 2000 vznikol Úrad pre verejné obstarávanie, ktorý v zmysle zákona zabezpečuje dohľad nad postupmi verejného a koncesného obstarávania. Pracovníčka tohto úradu, ktorá osvedčuje zverejňované oznámenia o vyhlásení metódy verejného obstarávania a verejné súťaže v Obchodnom vestníku, trvá na tom, aby sme v textoch používali spojenie *zmluva o dielo*, ako sa to uvádza v platných zákonoch. V snahe vyjasniť si tento problém, prosíme Vás, aby ste sa vyjadrili o správnosti spomínaného spojenia.“

V spisovnej slovenčine slovo *zmluva* má väzbu s lokálom, napr. *zmluva o pôžičke*, *zmluva o úvere*, *zmluva o vypožičaní*, *zmluva o nájme dopravného prostriedku*, *zmluva o prevádzke dopravného prostriedku*, *zmluva o obstaraní vecí*, *zmluva o organizovanom cestovaní*, *zmluva o ubytovaní*, *zmluva o úschove a uložení vecí*, *zmluva o skladovaní*, *zmluva o preprave*, *zmluva o kontrolnej činnosti*, *zmluva o tichom spoločenstve*, *zmluvu o obchodnom zastupovaní*, *zmluva o vkladovom účte*, *zmluva o akreditíve*, *zmluva o inkase*, *zmluva o uložení cenných papierov a iných hodnôt*, *zmluva o združení*, *zmluva o dôchodku* atď. (príklady citujeme z Občianskeho zákonníka) a rovnako aj v spojení *zmluva o diele*. Spojenie *zmluva o diele* sa v tejto podobe uvádza nielen v Krátkom slovníku slovenského jazyka (3. vyd. z r. 1997), ako to uvádza pisateľka listu, ale aj v ďalšej základnej jazykovej príručke, a to v Slovníku slovenského jazyka (1. zv. z r. 1959, s. 259). Väzbu s lokálom pri termíne *zmluva* nájdeme aj v Právnickom terminologickom slovníku z r. 1952 (Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení) na s. 122, ktorý pripravili v tom čase renomovaní právnici



na čele s JUDr. Adolfom Zátareckým v rámci činnosti Komisie pre právnu terminológiu. V citovanom terminologickom slovníku sú aj ďalšie termíny, v ktorých je slovo *zmluva*, a vo všetkých prípadoch sa uplatňuje väzba s lokálom, napr. *zmluva o bežnom účte*, *zmluva o dodaní*, *zmluva o dôchodku*, *zmluva o doživotnej rente*, *zmluva o pôžičke*, *zmluva o prevzatí*, *zmluva o priateľstve a vzájomnej pomoci*, *zmluva o ručení*, *zmluva o úroku*, *zmluva o úschove*, *zmluva o uznaní dlžoby*, *zmluva o vypožičaní*, *zmluva o zálohu*, *zmluva o združení*, *zmluva o zriadení práva stavby*. Rovnakú väzbu s lokálom s predložkou *o* má aj významovo blízke, synonymné slovo *dohoda*, napr. *dohoda o príslušnosti*, *dohoda o spolupráci*, *dohoda o vykonaní práce*, *dohoda o zrušení osvojenia* (príklady citujeme z Právnického terminologického slovníka a zo Zákonníka práce), ktorá sa na podstatné meno *dohoda* preniesla z väzby slovesa *dohodnúť sa* (porov. *dohodnúť sa o spolupráci*, *dohodnúť sa o spoločnom postupe*). Väzbu s lokálom s predložkou *o* má aj ďalšie významovo príbuzné slovo *dohovor* (*dohovor o ochrane národnostných menšín*, *dohovor o pracovnej inšpekcii*, *dohovor o ochrane práva organizovať sa*, *dohovor o podpore kolektívneho vyjednávania*).

Žiaľ, v Občianskom zákonníku sa ustálená väzba s lokálom pri slove *zmluva* nerešpektovala a v rozpore s pomenovaniami všetkých ostatných zmlúv sa v tomto jedinom prípade použila väzba s akuzatívom *zmluva o dielo*. Dôvod, prečo sa tak stalo, nám nie je známy. Treba však povedať, že takýto prístup nebol vecne odôvodnený a nemal oporu, ako sme už uviedli, ani v jazykových príručkách, ani v právnickej terminológii zachytenej v citovanom Právnickom terminologickom slovníku. Pri posudzovaní jazykovej a terminologickej stránky pripravovaného návrhu novelizácie, resp. rekodifikácie Občianskeho zákonníka v r. 1998 sme upozornili príslušné orgány na to, že nenáležitú väzbu s akuzatívom v spojení *zmluva o dielo* je potrebné nahradiť náležitou väzbou s lokálom *zmluva o diele*, teda aj v tomto prípade uplatniť väzbu, ktorá sa používa v ostatných terminologických spojeniach so slovom *zmluva* uvádzaných v tejto právnej norme.

Na záver ešte krátka poznámka o tom, aké dôsledky má to, ak sa do základných právnych noriem dostane chybný, nespisovný alebo nevhodný jazykový prostriedok. Z postupu pracovníčky Úradu pre verejné obstarávanie vidieť, že pre niektorých odborníkov je rozhodujúca iba podoba výrazov i termínov uvádzaná v právnych predpisoch bez ohľadu na to, že z jazykovej stránky sú nevyhovujúce alebo nevhodné a že sa v nedávnej minulosti do týchto predpisov dostali v rozpore s jazykovou kodifikáciou, ale napríklad aj s ustálenou terminológiou zachytenou v terminologických príručkách. Preto je nevyhnutné jazykovej

stránke pripravovaných zákonov, vyhlášok a vládnych nariadení venovať mimoriadnu pozornosť. A osobitne dôležité je to pri základných právnych predpisoch, ako sú Ústava Slovenskej republiky, Občiansky zákonník, Obchodný zákonník, Zákonník práce a pod., na ktoré nadväzujú alebo sa odvolávajú ďalšie právne predpisy.

Matej Považaj

**Augsburský či augsburgský?** — V novinách sa často stretáme so spojeniami *augsburské vierovyznanie*, *evanjelická cirkev augsburského vyznania* a v tejto súvislosti aj s istým váhaním pri používaní príslušného prídavného mena, lebo popri podobe *augsburský* sa niekedy vyskytuje aj podoba *augsburgský*. S tým súvisí aj naša dnešná otázka: ktorá z podôb *augsburský* či *augsburgský* je správna a prečo?

Odpoveď na položenú otázku nie je až taká zložitá, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Stačí si len uvedomiť podstatné meno, od ktorého je toto prídavné meno odvodené, i to, aké sú zásady odvodzovania prídavných mien od rovnako alebo podobne zakončených podstatných mien.

Prídavné meno *augsburský* je odvodené od vlastného podstatného mena *Augsburg*. Mesto s týmto názvom leží v nemeckom Bavorsku na rieke Lech. Známym sa stalo okrem iného aj dohodou o Augsburskom mieri z r. 1555. Táto dohoda uznala augsburské vierovyznanie Confessio Augustana čiže výklad luteránskej vierouky, ktorý vypracoval Filip Melanchton a schválil Martin Luther, za základný dokument luteránstva.

Ak si uvedomíme, že pri odvodzovaní prídavných mien od vlastných mien zakončených na spoluhlásky *k*, *g* tieto spoluhlásky často zanikajú nielen vo výslovnosti, ale aj v písme (o príčinách zániku spoluhlások *k*, *g* pri tvorení prídavných mien pozri v článku J. Horeckého Prídavné mená od názvov miest. Kultúra slova, 31, 1997, s. 134 — 138), nájdeme odpoveď na otázku, ktorá z podôb *augsburský* či *augsburgský* je správna. Je to podoba *augsburský*.

Podoba *augsburský* je utvorená rovnakým postupom (teda s vynechaním spoluhlásky *g* na konci slovotvorného základu), ako sú utvorené aj ďalšie podoby prídavných mien tohto

typu, napr. podoby *hamburský, luxemburský, štrasburský* k vlastným podstatným menám *Hamburg, Luxemburg, Štrasburg*, ale aj *yorský, šumperský* (s vynechaním spoluhlásky *k*) k názvom *York, Šumperk* (porov. aj *Ružomberok — Ružomberka — ružomerský*).

Z dvojice *augsburský* či *augsburgský* je teda správna len podoba *augsburský*: *augsburské vierovyznanie, evanjelická cirkev augsburského vyznania*.

Katarína Hegerová

## Z NOVÝCH VÝRAZOV

*Nové výrazy (23)*

**bioetický** príd. týkajúci sa bioetiky: *Kniha charakterizuje a hodnotí existujúce navzájom protichodné názory na jednotlivé závažné **bioetické** problémy.* (LITERATÚRA)

Prídavné meno *bioetický* je odvodené od slova *bioetika*, ktorým sa pomenúva časť etiky zaoberajúca sa morálnymi otázkami ľudského života súvisiacimi so súčasným rozvojom biologicko-lekárskeho vied (bližšie porov. Kultúra slova, 33, 1999, s. 304).

**inakosť** gen. -i odlišnosť: *Stretnutie sústredovalo záujem na fenomén **inakosti** a cudzosti v jazyku a literatúre. — Pre správneho Slováka je vecou cti, aby sa príslušníci týchto menších cítili na Slovensku ako doma a aby sa im ich „**inakosť**“ neustále nepripomínala. — Celou novelou sa tiahne čoraz ťaživejší moment **inakosti**, vedomia odlišnosti, ktorá robí veci zložitejšími, než naozaj sú.* (TLAČ)

Slovo *inakosť* patrí medzi abstraktné podstatné mená ženského rodu so zakončením na *-osť*, ktoré pomenúvajú určitú vlastnosť. Je to pôvodne filozofický termín založený na myšlienke „byť iný“, ktorý zaviedol francúzsky filozof, historik a teoretik vedy a kultúry M. Foucault. Tento termín našiel uplatnenie aj v umenovednej a literárnovednej sfére. Vlastnosť byť iný, inakší, odlišný sa často vníma ako čosi cudzie, cudzorodé, preto v príslušnej literatúre sa pojem *inakosť* niekedy dáva do súvislosti s pojmom *cudzosť* (porov. prvú a druhú

citáciu). Substantíva na *-osť* sa tvoria najčastejšie od prídavných mien, napr. *horký* — *horkosť*, *ľahký* — *ľahkosť*, *subjektívny* — *subjektívnosť*, *čestný* — *čestnosť*. Novoutvorený výraz *inakosť* sa opiera o prídavné meno *inakší*.

**rádioburza** gen. -y (lat.) rozhlasová relácia sprostredkujúca obchodné ponuky: *Ešte stále môžete telefonovať vaše ponuky do našej rádioburzy.* (ROZHLAS)

*Rádioburza* je názov rozhlasovej relácie, ktorá sprostredkúva poslucháčom obchodné ponuky. Tento spôsob služby verejnosti nadväzuje na už dávnejšie prebiehajúcu formu pomoci ľuďom prostredníctvom rozhlasu v podobe relácie známej pod názvom *Rádiotrž práce* — ide o ponuku pracovných miest. Je to kontaktná relácia, počas ktorej majú príležitosť tí, čo si hľadajú prácu, i tí, čo ju ponúkajú, zatelefonovať priamo do rozhlasu a svoju žiadosť naživo tlmočiť, príp. zaslať faxom. Slovo *rádioburza* i slovo *rádiotrž (práce)* predstavujú zložené slová s prvou časťou *rádio-* naznačujúcou súvis s rozhlasom (z lat. slova *radius* — lúč), ktorú možno vyjadriť prídavným menom *rozhlasový*: *rádioburza* — rozhlasová burza, *rádiotrž práce* — rozhlasový trh práce. Časť *rádio-* tu funguje ako súčasť zloženín typu *info-*, *profi-*, *mini-*, *maxi-*. Podstatné meno *burza* je takisto latinského pôvodu (od slova *bursa*, ktoré pôvodne označovalo mešec na peniaze, neskôr sa takto začalo nazývať významné obchodné stredisko) a má viacero významov, z nich základný význam súvisí s obchodovaním. Podstatné mená *rádioburza* a *rádiotrž* slovotvorne korešpondujú so substantívami ako *rádiožurnál*, *rádioponuka*. Viaceré z nich sú názvami relácií a v dokladových citáciách z tlače sa chápu ako vlastné mená, preto sa píše s veľkým začiatočným písmenom. Prikláňame sa k názoru, že tieto slová možno v súčasnosti pokladať už za apelativizované (t. j. také, ktoré používaním a svojím fungovaním prešli procesom premeny z vlastného podstatného mena na všeobecné), a odporúčame ich písať s malým začiatočným písmenom.

**rozpočtovka** gen. -y, hovor. rozpočtová organizácia: *Sme rozpočtovka a za prácu môžeme ľudí odmeňovať podľa výšky nášho fondu.* (ÚSTNY PREJAV)

Podstatné meno *rozpočtovka* je univerbizovaný, t. j. jednoslovný výraz utvorený z dvojslovného spojenia *rozpočtová organizácia*, ktorým sa pomenúva typ organizácie, ktorá je financovaná zo štátneho rozpočtu (jej opakom je výrobná organizácia). Slovo *rozpočtovka* sa priradzuje k výrazom s príponou *-ka/-ovka*, ktoré vznikli ako jednoslovný náprotivok z

dvojslovných pomenovaní a obyčajne majú príznakové (hovorové, slangové) zafarbenie — porov. *atómová elektráreň* — *atómka*, *textilná továreň* — *textilka*, *výpadová cesta* — *výpadovka*, *osudová lásku* — *osudovka*.

**voľnopredajný** príd. v spojení **voľnopredajný liek**, **voľnopredajný prostriedok** lekár. ktorého výdaj nie je viazaný na lekársky predpis: *Informačný časopis o voľnopredajných prostriedkoch upevňujúcich zdravie* (TLAČ)

Prídavné meno *voľnopredajný* vzniklo zo spojenia *voľný predaj*, ktorým sa v lekárnictve rozumie predaj liekov a iných prípravkov, ktoré sa vydávajú bez lekárskeho predpisu (niektoré druhy liekov, vitamíny, čaje a iný doplnkový tovar, napr. drogériový). Zložené prídavné meno *voľnopredajný* sa skladá z časti *voľno-*, pozostávajúcej z tvaroslovného aj slovotvorného základu *voľn-* (od prídavného mena *voľný*), spájacej morfémy (hlásky) *o* a z prídavného mena *predajný*. Je to rovnaký typ zloženého adjektíva ako prídavné meno *voľnomenový* (zo spojenia *voľná mena*) a širšie patrí medzi zložené prídavné mená s podradovacím vzťahom, ako sú napr. *tepelnoizolačný*, *verejnoprospešný*, *umeleckohistorický* ap.

*Silvia Duchková*

## Z JAZYKOVÝCH RUBRÍK

*Globtelové správy*

JÁN KAČALA

Terajšia etapa vývinu spisovnej slovenčiny je vo viacerých ohľadoch prelomová. Na jednej strane sa naša spisovná reč v samostatnej Slovenskej republike upotrebuje ako štátny jazyk chránený zákonom, no na druhej strane jej hrozia rozmanité nástrahy. Jednu z nich predstavuje aj tlak iných jazykov, ktorý sa prejavuje nielen v neúnosnom používaní

cudzojazyčných prvkov v našej reči, ale aj v preberaní istých gramatických alebo presnejšie syntaktických prostriedkov vo vyjadrovaní. Jeden z nich sa nám nenápadne nanucuje aj v podobe neprestajne sa opakujúcej reklamy na nové možnosti získavania informácií ako *Globtel správy*. Ináč povedané, sú to správy sprostredkované telekomunikačnou firmou Globtel. A práve forma a usporiadanie spojenia *Globtel správy* je také, že protirečí gramatickej stavbe nášho jazyka. V pozadí tohto spojenia je cudzí, presnejšie germánsky spôsob spájania slov a vyjadrovania podradeného a nadradeného člena spojenia. Autori tohto spojenia akoby boli úplne zabudli, že v našom jazyku na to máme dávno ustálené, všeobecne prijaté a zrozumiteľné prostriedky, ktoré zreteľne a jednoznačne ukazujú, ktorý člen je gramaticky nadradený a ktorý je podradený. Stačí jedno zo slov previesť do podoby prídavného mena a dostaneme spojenie, ktoré je plne v zhode so zákonitosťami nášho jazyka, je presné a zrozumiteľné. Máme tu na mysli spojenie *Globtelové správy*. Takéto spojenie nech nám slúži ako model aj pri iných podobných prípadoch.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 4. 9. 1998)

*O „zahájení“ stavby a o „pražci“*

IVAN MASÁR

V americkom televíznom seriáli Dr. Quinová sa v jednom diele rozvíjal príbeh okolo stavby železnice. Keď už bolo na stavbu všetko pripravené, hlavná hrdinka dostala čestnú úlohu — mala *zahájit'* stavbu zahlobením klinca do prvého *pražca*.

V poverení hrdinky touto úlohou sa tesne popri sebe vyskytli dva jazykové nepodarky: spojenie *zahájit'* stavbu a podstatné meno *pražec*.

Ako vidno, mnohonásobné upozornenia na rozličných miestach a pri rozličných príležitostiach, že sloveso *zahájit'* je nespisovné, zostávajú v časti jazykovej praxe bez očakávaného ohlasu. Naposledy sa na nesprávnosť tohto slovesa upozornilo v najnovšom

vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka, kde sa uvádza obyčajným typom písma a so správnymi, výrazne vytlačenými spisovnými slovesami *začať, otvoriť*. Rovnakým spôsobom sa zaznamenáva aj podstatné meno *pražec*, pri ktorom ako spisovný náprotivok stojí slovo *podval*. Z povedaného vychodí, že v spomínanej časti seriálu sa stavba železnice mala *začať* (nie *zahájiť*) a že hrdinka mala klinec zahlobiť *do prvého podvalu* (nie *do pražca*).

Prvoradý cieľ našej poznámky, t. j. znova upozorniť na nespisovnosť slov *zahájiť, pražec*, rozširujeme ešte o naliehavú výzvu používať pri práci s akýmkoľvek textom kodifikačné príručky. Bez nich sa jazyková kultúra nedvíha, zato sa napevno fixujú jazykové chyby, na ktorých už prischol prívlastok chronické.

(Jazyková poradňa Slovenské rozhlasu, 21. 8. 1998)

*Vo Svätom Jure (nie v Juri)*

KATARÍNA HABOVŠTIAKOVÁ

V čase okolo sviatku svätého Juraja, teda koncom apríla, sa meno obce pomenovanej po tomto svätcovi dostalo do nášho spravodajstva častejšie ako inokedy. Zaiste tušíte, že máme na mysli obec *Jur pri Bratislave* ležiacu neďaleko nášho hlavného mesta. Tejto obci sa po roku 1989 vrátil dávny prívlastok *svätý*. Dnes sa opäť volá *Svätý Jur*. V názve obce sa zachovalo staršie znenie mena *Juraj*, teda *Jur*, ktoré sa používalo najmä v bernolákovskej spisovnej slovenčine, ale ešte aj v predvojnovom období. Jedným z najvýznamnejších predstaviteľov bernolákovského hnutia bol Juraj Fándly, ktorý používal práve podobu *Jur*.

V správach a informáciách o obci *Svätý Jur* sa striedavo používali tvary lokálu *vo Svätom Jure* i *vo Svätom Juri*, čo u mnohých vyvolávalo otázku, ktorý z tvarov je správny. V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1998 sa uvádza, že v lokáli má byť prípona *-e*, *vo Svätom Jure*. Znenie *v Juri* je nárečové, západoslovenské, teda nespisovné. Váhanie medzi príponou *-e* alebo *-i* v lokáli jednotného čísla pri podstatných menách zakončených na *-r* je podmienené aj tým, že niektoré takto zakončené podstatné mená majú príponu *-e*, napr. *v gágore, v cukre*, iné zasa príponu *-i*, napr. *v kufri, v tanieri*. Názov obce *Svätý Jur* má však v

spisovnej slovenčine v lokáli tvar *vo Svätom Jure*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 23. 6. 1998)

### *Výrobok a produkt*

JÁN HORECKÝ

Slovom *výrobok* môžeme označiť takú vec, ktorá vznikla nejakou výrobnou činnosťou. Umožňuje nám to už slovotvorný význam tohto slova, lebo svojou príponou *-ok* sa zreteľne zaraďuje do veľkej skupiny názvov vecí ako výsledku činnosti. Práve tento výrazný a jednoznačný slovotvorný význam zároveň prináša isté obmedzenia pri používaní. Nemôžeme napríklad povedať, že *plyn je výrobkom horenia či spaľovania, že tuhý domový odpad je výrobkom istých činností v domácnosti*. Preto potrebujeme také slovo, ktorým by sme mohli pomenovať výsledky ľubovoľnej činnosti, často aj veľmi abstraktnej. Tu sa nám ponúka slovo *produkt* prevzaté z latinčiny a označujúce to, čo vzniklo produkovaním, teda vlastne tiež istou, mohli by sme povedať, výrobnou činnosťou. Lenže táto činnosť sa chápe veľmi všeobecne. Preto môžeme hovoriť napríklad o *hrubom domácom produkte* a nie o *hrubom domácom výrobku*, preto môžeme napríklad životnú poisťku alebo aj zdravotné poistenie na cestu do zahraničia označiť z hľadiska poisťovne za *jeden z jej produktov*, nie však za *jeden z jej výrobkov*.

Vidíme teda, že medzi slovami *výrobok* a *produkt* nie je vzťah významovej rovnosti, nie sú to úplne synonymné slová. Slovo *produkt* má popri konkrétnom význame „výrobok“ aj abstraktné významy, a preto je na presné vyjadrovanie veľmi užitočné.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 4. 8. 1998)

### *Krasko — genitív Kraska*

JÁN KAČALA



Vo verejnosti sa často kladie otázka, aká je správna prípona genitívu jednotného čísla mužského rodu pri vlastných menách typu *Krasko, Benko, Tomko, Miko, Pavličko*. Základné stanovisko jazykovedcov k tejto otázke zaznieva v tom zmysle, že úradne je tu síce kodifikovaný dvojtvár *Kraska/Krasku*, ale treba uprednostňovať príponu *-a*, t. j. tvar *Kraska*, lebo táto prípona je pri mužských životných menách pravidelná a základná. V dnešnej poznámke by sme argumentáciu v prospech základnej prípony *-a* chceli podprieť poukazom na to, že popri uvedených priezviskách so zakončením *-o* jestvujú aj paralelné priezviská so zakončením *-a*. Čiže popri sebe máme dvojice *Benko* a *Benka*, *Tomko* a *Tomka*, *Miko* a *Mika*, *Pavličko* a *Pavlička* atď. Keďže v našom tvaroslovnom systéme mužské životné mená zakončené na *-a* tvoria osobitný skloňovací typ a sú zaradené do osobitného vzoru *hrdina*, práve tvarom genitívu sú skloňovacie typy *chlap* a *hrdina*, ako aj uvedené dvojice priezvisk zreteľne odlišené a to prispieva aj k ich dobrému fungovaniu v jazykovej komunikácii. Podľa prípony *-a* v genitíve jednotného čísla totiž vieme usúdiť aj na tvar nominatívu so zakončením *-o*: *Benko*, kým podľa prípony *-n* v genitíve jednotného čísla sa nám zasa ukazuje pravidelná podoba nominatívu so zakončením *-a*: *Benka*. Tak je to aj pri ostatných uvedených dvojiciach priezvisk *Tomko* — *Tomka*, ale *Tomka* — *Tomku*, *Miko* — *Mika*, ale *Mika* — *Miku*, *Pavličko* — *Pavlička*, ale *Pavlička* — *Pavličku* a ďalších. Aj tento rozdiel v prípone genitívu jednotného čísla takto potvrdzuje, že v menách typu *Krasko* je plne odôvodnené uprednostňovať základnú príponu *-a*: *Kraska*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 20. 10. 1998)

*Sobranský okres*

JOZEF JACKO

V roku 1996 bol v Zbierke zákonov publikovaný zoznam obcí a vojenských obvodov tvoriacich jednotlivé okresy podľa nového územnosprávneho členenia. Viaceré mestá sa tak stali novými sídlami okresov. Okresným mestom sa stali aj *Sobrance* v Košickom kraji. Na pomenovanie okresov sa používa dvojslovný názov typu *okres Prešov*, ale najmä oficiálny dvojslovný názov so zhodným prívlastkom typu *Prešovský okres*. Okrem dvojslovného názvu *okres Sobrance* sa stretáme s dvojakými podobami názvu okresu so zhodným prívlastkom, a to *Sobranecký okres* i *Sobranský okres*. Obidve podoby sme zaregistrovali aj v

celoslovenských denníkoch, napr. *V Sobraneckom okrese proti ochoreniu TBC*. — Najväčšou záťažou v sociálnej sieti Sobranského okresu sú nezamestnaní. Viacerí občania sa nás spýtovali, či v spisovnej slovenčine možno používať obidve prídavné mená, *sobranecký* i *sobranský*.

V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 i v najnovšom vydaní z roku 1998 je pri miestnom názve *Sobrance* prihniezdované prídavné meno *sobranský*. Podoba prídavného mena *sobranský* je utvorená takým istým slovotvorným postupom ako podoba prídavného mena *dudinský* od miestneho názvu *Dudince*, resp. ako podoby prídavných mien *baldovský*, *batizovský*, *mokranský*, *urminský* od miestnych názvov *Baldovce*, *Batizovce*, *Mokrance*, *Urmince*. Podobu prídavného mena *sobranský* kodifikovanú v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu treba používať aj v dvojslovnom názve *Sobranský okres*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 7. 7. 1998)

*V dieli alebo v diele?*

JANA KLINCKOVÁ

V jednom našom denníku sme čítali túto vetu: *V prvom dieli nechýbajú zaujímaví hostia*. Chybný tvar *v dieli* nie je ojedinelý.

Podstatné meno *diel* je zakončené na tvrdú spoluhlásku *l*, preto sa skloňuje podľa vzoru *dub* a v lokáli má tvar *v diele*. V citovanej vete malo teda byť *v prvom diele*. Pôvod tejto chyby je zrejme v tom, že tvar *v diele* je rovnaký v lokáli pri dvoch podstatných menách, pri podstatnom mene *diel* s významom „časť, kus“ a pri podstatnom mene *dielo* s významom „práca, výtvor, produkt“. *V prvom diele* znamená „v prvom zväzku, v prvej časti, v prvej ukážke“ atď. Keďže význam je dostatočne zrejmy z vetnej súvislosti, rovnozvučnosť nemôže byť ospravedlnením použitia chybného tvaru *v dieli*. Žiaľ, táto chyba sa preniesla aj na iné podstatné mená so základom *diel*, ako sú *podiel* a *oddiel*, o čom svedčia tieto príklady: *Vie sa o jeho podieli v akciovej spoločnosti*, správne má byť *o jeho podiele*. *V hokejovom oddieli vládne napätie*, správne *v hokejovom oddiele*.

Podobná chyba v prípone lokálu sa vyskytuje pri podstatných menách *večer, teplomer, kotel*. Príklady z tlače: *Na slávnostnom večeri sa zúčastnili aj predstavitelia štátu, správne na slávnostnom večere. Ortuť v teplomeri vystúpila na 30 stupňov, správne v teplomere. V kotli sa voda mení na paru, správne v kotle.*

Na záver zopakujeme správne tvary uvedených podstatných mien v lokáli: *v diele, v oddiele, o podiele, na slávnostnom večere, v teplomere, v kotle.*

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 19. 6. 1998)